

L'evolucionisme en la literatura catalana

Xavier Vall

Departament de Filologia Catalana i Centre d'Història de la Ciència
(Universitat Autònoma de Barcelona)

Introducció

L'escassetat d'estudis sobre aquest interessant tema, si bé s'ha investigat específicament la incidència —no sempre afí— del positivisme en la literatura catalana, i, en particular, la manca d'una aproximació de conjunt m'han impulsat a publicar aquest article, que cal emmarcar en la relació entre la literatura i la ciència, en la incidència de l'evolucionisme en diversos camps i en altres literatures, en la seva circulació als Països Catalans..., aspectes sobre els quals, en canvi, es disposa de bibliografia abundant, tot i que encara insuficient.¹

1. Aquest treball s'inscriu en els projectes HAR2009-12918-C03-02, HAR2012-36204-C02-02 i FFI2011-25051. Per bé que faci servir termes com «influència» i «recepció» i sinònims seus, tinc presents altres propostes terminològiques (com «intertextualitat» i «apropiació») i el meu plantejament no és merament difusionista. Veg. Jesús I. CATALÁ GORGUES. «Cuatro décadas de historiografía del evolucionismo en España». *Asclepio*, vol. LXI, núm. 2 (juliol-desembre 2009), p. 9-66. Entre nombroses referències a Darwin que no em consta que s'hagin adduït, se cita *in extenso* la relació del viatge a bord del Beagle en un article anònim sobre «El perro pastor» publicat en *La Asociación del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera*, núm. 25 (6-I-1850), p. 98. Coincideix força plenament amb un del *Journal d'Agriculture Pratique et de Jardinage*, vol. VI: II, núm. 10 (maig 1849), p. 239-240, reeditat en el *Journal des Haras, des Chasses et des Courses de Chevaux, D'Agriculture Appliquée à l'élève du Cheval et des Bestiaux en Général*, vol. XLII (setembre 1849), p. 183-184. La versió de *La Asociación* va ser reproduïda en una publicació dirigida per l'escriptor Narcís Fages de Romà: *La Granja: Revista de Agricultura y Biblioteca Rural: Periódico de la Sociedad de Agricultura del Ampurdan*, vol. III, núm. 8 (agost 1852), p. 198-200. Confio poder analitzar aquest i altres esments a Darwin, alguns encara anteriors, en un estudi sobre la presència hispànica d'aquest naturalista abans del darwinisme.

Per raons d'extensió i com que no sempre és fàcil precisar la influència evolucionista, atès que les comparacions animalístiques i nocións com les d'*evolució*, *selecció* o *lluita* no en són exclusives, tot i que els confereix nous matisos, em limitaré a oferir un força variat mostrari de referències prou explícites, afegint a les de la literatura catalana les d'algunes obres en castellà d'autor català o publicades als Països Catalans.² Em centraré en l'influx darwinià i darwinista, encara que tindrè en compte també altres tendències evolucionistes, promogudes per alguns escriptors (per exemple, Goethe, defensor de Geoffroy Saint-Hilaire —com recorda en l'«Avant-propos» de *La comédie humaine* Balzac, que també s'hi va decantar— i Erasmus Darwin, avi de Charles), per bé que destaca sobretot el lamarckisme.³ Em centraré en el segle XIX, tot i que aportaré algunes notes sobre el XX.

Els estudis literaris

En els articles publicats en *La Renaxensa* entre el 14 de novembre de 1872 i el 15 d'abril de 1873 signats «F. de Lamarch» o «F. de Lamark» (evocant Jean-Baptiste Pierre Antoine de Monet de

2. Sobre l'ús dels termes esmentats i d'altres associats a l'evolucionisme, veg. D. MEDRANO PASTRANA. «El léxico evolucionista en español a partir de *El origen de las especies* de Charles Darwin. Una aproximación histórica». Treball de recerca. Dir. Cecilio Garriga. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2009; se'n va presentar una síntesi el mateix any en les III Jornadas de la Red Temática Lengua y Ciencia, celebrades a la Universidade de Coimbra <<http://dfe.uab.cat/neolcyt>>. [Tots els enllaços s'han comprovat el 31-III-2013]. El creacionisme persisteix en alguns diccionaris (per exemple, la primera accepció de *món* en el de l'IEC, el de la RAE i altres de diverses llengües és 'conjunt de totes les coses creades', sense ni considerar-la específica). També es disposa de diversa bibliografia sobre la presència de Darwin en la literatura castellana.

3. Es troben referències a la recepció catalana d'aquest escriptor alemany en diversos treballs, més enllà del llibre de M. de MONTOLIU. *Goethe en la literatura catalana*. Barcelona: Publicacions de «La Revista», 1935, i la de Lamarck ha estat estudiada sobretot per Agustí Camós. Espero poder ocupar-me de la d'Erasmus Darwin, sobre el qual he localitzat abundants notícies, diverses anteriors a l'auge del seu nét. No en manquen tampoc sobre Geoffroy Saint-Hilaire, que va influir Josep Monlau, fill de Pere Felip, com es remarca en J. ROURA I ROCA. «Positivisme, materialisme i evolucionisme a Catalunya (1835-1877)». *Butlletí de la Societat Catalana de Pedagogia*, monogràfic núm. 1/1 (1988), p. 81-83, i ídem. «Positivisme i social darwinisme: La seva influència pedagògica a l'època de la Renaixença».

Lamarck), es vincula el moviment que dóna nom a aquesta publicació amb les «transformacions» de la natura i de la societat. Encara que s'ha conjeurat, poc justificadament, que podrien ser obra de Pompeu Gener, Valentí Almirall o Josep Narcís Roca i Ferreras, he aportat ja un exemplar de *La Provincia: Periódico Republicano Federal* amb una col·laboració signada «F. de Lamark» atribuïda a mà a «Felip de Saleta [i Cruixent]», identificació que he corroborat amb altres arguments.⁴ Cal ressaltar també que la *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, de Francisco María Tubino, manifesta el darwinisme de l'autor.⁵

Manuel Jorba ha qualificat de «darwinisme lingüístic» l'actitud d'alguns textos de Manuel Milà i Fontanals, però, com m'ha corroborat, tan sols pel que fa a la lluita d'una llengua amb una altra i la selecció de la més forta, ben conscient de les prevencions ideològiques de l'autor envers l'evolucionisme.⁶

En els *Diálogos literarios*, de Josep Coll i Vehí, l'interlocutor partidari del materialisme addueix, a fi de defensar la intel·ligència dels animals, que «Darwin» explica el cas d'un mico de l'Exeter Change de Londres que, en haver perdut les dents, trencava la closca de les nous amb una pedra, mentre que l'irònic oponent, en qui es projecta Coll, li replica amb un experiment que atribueix al mateix naturalista: el del cabrit que només néixer tria instintivament la llet entre diversos productes.⁷ El «Darwin» citat, que remunta aquesta prova a Galè, no és, però, Charles, sinó Erasmus.⁸

El crític Francesc Miquel i Badia, membre de la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts, propugnava la relació de l'art i la litera-

Butlletí de la Societat Catalana de Pedagogia, monogràfic núm. 3 (1990), p. 50-57. Es disposa també d'algunes contribucions a l'estudi de la incidència de Balzac.

4. F. de LAMARK. «Cabos sueltos que pueden servir de artículo». *La Provincia*, núm. 38 (17-XI-1872), p. 6-7. Veg. X. VALL. «Aspectes de la "modernitat" al segle XIX». A: Ramon PANYELLA [ed.]. *Concepcions i discursos sobre la modernitat en la literatura catalana dels segles XIX i XX*. Lleida: Punctum, 2010, p. 16.

5. Reeditada i prologada per P. Anguera (Pamplona: Uergoiti, 2003) i J. M. Domingo (Lleida: Punctum / Aula Màrius Torres, 2005).

6. «A propòsit de la primeríssima recepció de "La pàtria" d'Aribau (1833-1859)». Barcelona: IEC, 2013, p. 82.

7. Barcelona: Librería de Juan Bastinos e Hijo, Editores, 1866, p. 24-31.

8. *Zoonomia, or the Laws of Organic Life*. Londres: J. Johnson, 1794, p. 143-144 i 142.

tura amb la ciència i la tecnologia, bo i defensant que «las ciencias, y muy especialmente la filosofía, que es la madre de todas ellas, son necesarias al poeta que intenta desarrollar grandes concepciones» i, en concret, recomanant l'observació zoològica als artistes.⁹ Així i tot, amb una concepció científica força restringida per la seva ideologia conservadora, el 1877 va votar a favor de la suspensió de les conferències positivistes i darwinistes de Pere Estasén i de Joaquim M. Bartrina a l'Ateneu Barcelonès i havia retret a Núñez de Arce, ressenyant-ne el poemari *Gritos del combate*, que inclou l'oda paròdica «A Darwin», les referències a «la ciencia loca que, cual otro Prometeo, aspira á derribar á Dios omnipotente».¹⁰

Justament en un article en què, parodiant el cientisme, es recrea, de manera implícita, el «Modern Prometheus», Frankenstein, Joan Sardà ironitza que, segons l'evolucionisme, l'home provindria «de la roca» «per una selecció lògica».¹¹ Si bé aquesta mena de paròdies van ser freqüents, val a recordar que, similarment, Letamendi havia emprat la imatge caricaturesca «biznieta de una piedra» en el cèlebre *Discurso sobre la naturaleza y el origen del hombre* pronunciat a l'Ateneo Catalán el 13 i el 15 d'abril de 1867.¹² A propòsit de les actuacions

9. F. MIQUEL Y [B]ADÍA. «La poesía y la ciencia». *Diario de Barcelona*, núm. 342 (8-XII-1882), p. 14867, i ídem. «La colección zoológica en el parque». *Diario de Barcelona*, núm. 285 (11-X-1892), p. 11828. Veg. també E. CASSANY; A. TAYADELLA. *Francesc Miquel i Badia, crític literari al Diario de Barcelona (1866-1899)*. Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001. Agraïxo als autors la consulta del seu aplec de reproduccions d'articles d'aquest crític.

10. Actes de la Junta Directiva i carta del 25 d'abril de 1877 al president (document 18/45), conservades a l'arxiu de l'entitat. A més de referir-se a les polèmiques de l'Ateneu diversos estudis, es recreen en la novel·la de S. RIERA. *La ciutat del desig*. Lleida: Pagès, 2004, p. 191-206. F. MIQUEL Y BADÍA. «Gritos del combate. Poesías por don Gaspar Núñez de Arce». *Diario de Barcelona*, núm. 142 (22-V-1875), p. 5326. A: CASSANY; TAYADELLA. *Francesc Miquel i Badia, crític literari al Diario de Barcelona*, p. 54.

11. S[ARDÀ]. LLORET. «La derrera paraula de la ciencia». *La Renaixensa*, vol. V: II, núm. 20 (31-VII-1875), p. 177. A: J. SARDÀ. *Art i veritat: Crítiques de novel·la vuitcentista*. A cura d'A. Tayadella. Barcelona: Curial, 1997, p. 34, i editat també en el *Butlletí Electrònic de la Societat Catalana de Ciència-Ficció i Fantasia*, núm. 7 (novembre-desembre 2007). <<http://www.sccff.cat/butlletins/07/index.htm>>. Veg., a més, Maria SOLÀ. *Joan Sardà, crític literari de la Restauració*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.

12. *Obras completas*. 2a edició. Madrid: Establecimiento Tip.-Lit. Rodríguez Ojeda, 1907, p. 216. Les referències a l'actitud d'aquest metge i escriptor envers

de Buffalo Bill a Barcelona, Sardà va manifestar la preocupació per la imposició, natural i colonial, del més fort:

El mito del progreso, la gran *camama* de la historia del mundo, viene sacrificando razas y pueblos desde que la tierra es tierra, y la especie fuerte va saciando la fatal voracidad de sus apetitos colectivos con los despojos de las especies menos fuertes. El hombre blanco, ó mejor, la humanidad blanca es realmente la reina de la creación terrestre, pero reina á cuyos festines han de traer sus carnes todos los demás seres del reino animal. El filósofo de corazón se siente aterrorizado ante esa ley que va sacrificando á las fatalidades de la naturaleza el bienestar de millones de individuos para quienes, á pesar de ser negros, amarillos ó cobrizos, también es patria el pedazo de tierra en que vivieron sus abuelos.¹³

Amb reminiscències idealistes menys accentuades, Yxart, prenent a vegades com a referent les ciències naturals, remarca el caràcter evolutiu de la literatura —teoritzat sobretot per Brunetière—, la lluita de tendències, l'adaptació al medi..., si bé no imprescindiblement per influència evolucionista. En tot cas, mentre que el 13 d'agost de 1883 (amb data de juliol) en *La Época* va confessar no haver llegit un estudi d'Emilia Pardo Bazán sobre el darwinisme i el 26 d'agost de 1893 en *El Imparcial* va considerar «disparatadas e incoherentes» les «antítesis» de la poesia d'Aladern «que proclaman a Darwin superior a Moisés» —a les quals ja em referiré—, el 30 de juny de 1889 en *La Vanguardia* va comparar l'«escala de las emociones y caracteres» representats per l'actor Ermete Novelli amb les fotografies de Duchenne que il·lustren *The Expression of the Emotions in Man and Animals* i el 31 de gener de 1892 en *La Renaixensa* va suggerir que la «fisonomia» d'Ibsen «és la d'un Darwin», atès que té aspecte de «naturalista» i que la seva obra corrobora, en part, la condició d'«autor dramàtic... científic!».¹⁴

---

l'evolucionisme són abundants i han estat estudiades monogràficament per J. M^a. VALDERAS. «Darwin i Letamendi». *L'Avenç*, núm. 48 (abril 1982), p. 29 (257)-31 (259).

13. «Buffalo Bill». *La Vanguardia*, núm. 1251 (15-XII-1889), p. 4. Veg. també J. MARILL ESCUDÉ. *Aquell hivern...: L'espectacle de Buffalo Bill a Barcelona*. Palma: J. J. de Olañeta, 1998.

14. El primer article i el segon, reproduït parcialment cinc dies després en *El Tarraconense*, han estat recollits a R. CABRÉ. *José Yxart: Crítica dispersa (1883-*

Un bon amic d'Yxart, el metge també tarragoní Alfred Opisso i Vinyas, admirat després de llegir *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* en versió francesa de «cuán poderosa inteligencia era la del autor y cuánta originalidad encerraba su terrible fórmula definiendo la existencia como el resultado de una incesante batalla», en trobar en *La Celestina* una citació d'Heràclit en què s'afirma «todas las cosas» són «criadas á modo de contienda ó batalla», es va adonar que, amb «la tremenda fórmula darwiniana, base de toda una gran escuela filosófica, manantial de derecho y punto de partida de nuevas evoluciones científicas», «se ha elevado á dogma lo que antes habían sido antojadizos desahogos de poeta».¹⁵

1893). Barcelona: Lumen, 1996, p. 97-98 i 343 (veg. també p. 47); el tercer, a J. YXART. *El año pasado: Letras y artes en Barcelona*. Barcelona: Librería Española de López, 1890, p. 274-275, i el darrer, a ídem. *Entorn de la literatura catalana de la Restauració*. A cura de J. Castellanos. Barcelona: Edicions 62, 1980, p. 149-150. Veg. també R. CABRÉ. «Memòria de Josep Yxart: l'home i el crític». *El año pasado (1886-1888)*. Barcelona: Proa, 1995, p. 44 (pel que fa a la influència de Brunetière) i ídem. «Yxart i el teatre: passió i raó». A: R. CABRÉ i J. M. DOMINGO [ed.]. *C'est ça le théâtre!: Josep Yxart i el teatre del seu temps*. Lleida: Punctum, 2010, p. 46. L'escrit de Pardo Bazán deu correspondre a les «Reflexiones científicas contra el darwinismo» de *La Ciencia Cristiana* (1877), si bé s'hi va referir en altres textos, com ha estat força estudiat. Ho ha estat també l'impacte del darwinisme i de Duchenne en l'actuació teatral. També Narcís Oller s'interessa força per aquest actor, al qual dedica l'article «Novelli y nuestro público». *La Vanguardia*, núm. 970 (12-VII-1889), p. 1 (se'n conserva un exemplar en el seu fons de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 5D.53-23/C4-2, en què es troba, a més, una fotografia dedicada per l'actor el 31-VII-[18]81, 5D.53-2/34), i recorda en les *Memòries teatrals*. A cura d'E. Gallén. Barcelona: La Magrana, p. 101 i 158. Veg. també «Ibsen and Darwin: a Reading of *The Wild Duck*». *Modern Drama*, vol. XLVIII, núm. 1 (2005), p. 1-10. Jaume Brossa, amb el conegut pseudònim de «Friman», considerarà Ibsen més «racional» que Spencer en «Un enemic del poble». *L'Avenç*, vol. V, núm. 8 (30-IV-1893), p. 122.

15. «Darwin y "La Celestina"». *La Ilustracion Ibérica*, núm. 28 (14-VII-1883), p. 2-3. Es refereix també a l'evolucionisme en altres escrits. Igualment, evoca en diversos textos la relació amb Yxart, que va presentar a Víctor Balaguer (carta del 15-IX-1879 conservada a la biblioteca fundada per aquest escriptor). Veg. també *Discursos llegits en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la solemne recepció pública de D. Alfred Opisso y Viñas el dia 25 de novembre de 1923*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras, 1923. S'hauria d'estudiar més aquest interessant autor. Sobre una obra en què encara cita Spencer, veg. F.

Opisso havia contribuït a la recepció del positivisme per Pompeu Gener, significat defensor també del darwinisme.¹⁶ Es té notícia d'una traducció castellana seva d'*On the Origin of Species* editada en una publicació periòdica de Madrid o Barcelona.¹⁷ Se li ha atribuït també l'*Origen del hombre segun la teoría descensional*, però hi figura com a autor «Roberto Abendroth. D.^r en filosofía» i, en el pròleg, signat amb les inicials d'aquests nom i cognom, s'agraeix a Gener «el arreglo» del manuscrit «original al castellano».¹⁸ D'altra banda, Gener evoca que va traduir i donar «forma adecuada» a «unos cua-

---

GABUCIO. «“El arte de pensar” de Alfredo Opisso (1919)». *Revista de Historia de la Psicología*, vol. XVII, núm. 3-4 (1996), p. 38-43.

16. Veg. P. GENER. *Mis antepasados y yo: Apuntes para unas memorias*. Ed. de J. M. Domingo i S. Sarlé. Lleida: Punctum / Aula Màrius Torres, 2007, p. 98. A. Opisso a «Las ideas sobre la muerte y el mal en el pasado» [*La América*, núm. 4 (26-II-1881), p. 10-12] destaca Gener com el «primero de los representantes que tiene en nuestro país la escuela de Augusto Comte». A la capsa 12, hi ha una recensió d'*El Origen del hombre según la teoría descensional*, llibre al qual ja em referiré, en què la signatura ha estat ratllada i substituïda per «Alfredo Opisso». Deuen al·ludir aquesta ressenya les cartes d'Opisso del 23 de juny i del 14 de juliol de 1880 conservades en el fons Gener de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (capsa 9, veg. també la capsa 13), en què es troben també altres documents relatius al tarragoní. Abunden les referències a la relació de Gener amb l'evolucionisme, entre les quals una entrada de D. Núñez Ruiz en P. TORT [dir]. *Dictionnaire du darwinisme et l'évolution*. París: PUF, 1996, p. 1820. Me'n vaig ocupar en «Pompeu Gener, un positivista darwinista contrario al naturalismo zoliano (colaboraciones en la prensa de Barcelona y Madrid)». *Revista de Filología Románica*, vol. XXV (2008), p. 313-335.

17. «Gener (Pompeyo)». *Diccionario enciclopédico hispano-americano de literatura, ciencias y artes*, vol. IX. Barcelona: Montaner y Simon, Editores, 1892, p. 273. A. Bladé i Desumvila a *El Senyor Moragas («Moraguetes»)* (Barcelona: Pòrtic, 1970, p. 58) precisa que es va editar a Madrid «a les vespres de la República». Gener evoca en *Amigos y maestros* (Barcelona: Casa Editorial Maucci, 1915, p. 368) tan sols un estudi seu sobre l'obra. A. Gomis Blanco i J. Josa Llorca (*Bibliografía crítica ilustrada de las obras de Darwin en España (1857-2005)*). Edició corregida i ampliada. Madrid: CSIC, 2009, p. 116-118) n'inventarien una traducció anònima editada el 1872 en la «Biblioteca Social, Histórica y Filosófica». Encara que la data d'edició d'aquesta versió s'ajusta força a la que estableix Bladé i, en tot cas, no seria estrany que Gener hagués traduït Darwin, podria tractar-se també d'una confusió (p. ex. amb l'obra de què m'ocuparé tot seguit). Veg. també Agustí CAMÓS CABECERAN. «La difusió del darwinisme en les editorials de Barcelona durant el segle XIX». *Actes d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, vol. III: II (2010), p. 131-142.

18. Barcelona: Imprenta de Narciso Ramirez y C.^a, 1874, p. VI.

dernos» d'Abendroth, el qual, de retorn de Sud-Amèrica a Leipzig, hauria fet estada a Barcelona, on fins i tot n'hauria corregit galeres, de manera que els que havien pensat que es tractava d'un pseudònim creat a fi de no arriscar-se a manifestar el darwinisme van poder constatar que no era veritat («Mis obras después de la primera», fons de Gener esmentat, capsa 2, f. 1-2). A més, el llibre figura com a traducció en inventaris, impresos o autògrafs, d'escrits de Gener (se'n conserven en diverses capsas d'aquest fons), donen per bona l'autoria d'Abendroth ressenyes de l'època, es documenta aquest personatge i se'n localitzen diverses obres, es guarda correspondència seva amb Gener (capsa 9) i altres cartes d'aquest en què es refereix a la versió (per exemple, en una de la capsa 16 es presenta a l'editorial parisenc Reinwald, que li publicarà *La mort et le diable*, com a traductor de l'*Origen del hombre según la teoría descensional* i de conferències de Büchner sobre el darwinisme —per a *La Humanidad*, en què va publicar altres articles d'aquesta tendència (veg. també la capsa 4)— i esmenta una estada a Leipzig)...¹⁹ De totes maneres, sembla que Gener introdueix en el text contribucions pròpies.²⁰ Va revisar i corregir també l'apartat dedicat a l'antropologia, escrit per Paul Topinard, de la *Historia natural: La creacion*.²¹ Es va oposar, però, a l'aplicació del darwinisme a la literatura pel naturalisme zoliana, sobretot entorn de la figura del «*struggelforlifer*».²²

19. *La mort et le diable: Histoire et philosophie des deux négations suprêmes*. París: C. Reinwald, libraire-éditeur, 1880; *La Muerte y el Diablo*. Il·lustracions d'A. Mestres. Barcelona: Daniel Cortezo y Comp.^a, Editores, 1884, p. XX, i *Mis antepasados y yo*, p. 198, remarquen que l'editorial Reinwald havia difós Darwin i autors darwinistes. A la p. 270 d'aquesta obra, Gener pondera que Anglaterra, «por sus grandes pensadores», entre els quals destaca Darwin, i pel seu medi, li va fer «acentuar la individualidad y templarla para la lucha de las ideas en pro de la vida ascendente e intensiva».

20. Vegeu-ne el comentari de J. ROURA. «Positivisme, materialisme i evolucionisme a Catalunya», p. 87-90.

21. Barcelona: Montaner y Simon, editores, 1880, vol. I.

22. X. VALL. «Pompeu Gener, un positivista darwinista contrario al naturalismo zoliano». En un estudi sobre les col·laboracions periodístiques franceses de Gener, ja comentaré l'article anònim «Darwinisme littéraire», publicat en un diari en què evoca haver col·laborat, *Le Télégraphe*, 14-V-1885, p. 1-2, i incorporat com a propi en escrits signats per ell.

En un article anònim de *La Llumanera de Nova York*, defensant «la tendència á parodiar», que, com veurem, prolifera en el tractament de l'evolucionisme, es va suggerir, «filosóficament», que és «innata en alguns homens, segurament perque, com diu En Darwin, son descendents dels primers micos».²³ Sense ànim d'entrar en altres àmbits artístics, voldria tancar aquest apartat amb la defensa de la història de l'art per l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch i pel químic i farmacèutic Casimir Brugués i Escuder recurrent, en un estudi premiat en els Jocs Florals de 1888, a Darwin, per bé que no sense escepticisme envers les seves propostes:

Ningú dupta ja que en la forma arquitectònica's verifica quelcom d'aquella teoria, més bella que verdadera, ab què'l celebrat Carles Darwin pretengué explicar l'origen de les especies; quelcom semblant a la *evolució física natural, al cambi de formes específiques someses a les condicions exteriors* y fins a aquella lley de la *selecció natural en la lluyta per la existencia*; y per axò avuy al comensar qualsevol estudi artístich és precís abans que tot fer un estudi històrich per veure com els segles han infantat cada una de ses formes y comprendre la evolució per la qual s'ha vingut á la que s'estudia.²⁴

---

23. «Jochs Florals del Niu Guerrero». *La Llumanera de Nova York*, núm. 28 (agost 1877), p. [1]. Entre altres referències al darwinisme, l'any següent s'hi va publicar una reproducció d'un oli de 1865 de Paul Friedrich Meyerheim amb uns simis jugant a billar, amb la llegenda «demostració de la teoria de Darwin», núm. 42 (octubre 1878), p. 5. M'ocuparé de la iconografia darwinista i antidarwinista en un altre article. Sobre la debatuda qüestió de l'etiqueta d'Anís del Mono, puc avançar que n'he consultat la documentació de l'Arxiu Històric de l'Oficina Nacional de Patentes y Marcas (Madrid) i que aquesta empresa va contribuir amb ampolles d'Anís del Mono a un acte benèfic de l'Ateneu Lliure de Catalunya (*Ateneo Libre de Cataluña: Catálogo general de los objetos adquiridos para la tómbola á favor de los perjudicados en las inundaciones del Sudeste de España y de los obreros sin trabajo de Barcelona*. Barcelona: Impr. Tasso, [1879], p. 13, núm. 2030-2035, i publicacions periòdiques, entre les quals el *Diari Catalá*, en què s'anuncia el producte diversos dies). Aquesta beguda és present en obres plàstiques i literàries, com *La Regenta* (1884-1885) i el «joguèt còmic» de Joaquim Selva, amb música de Joaquim Riera, *La Tabernera*. Badalona: Imp. del Eco de Badalona, 1921.

24. C. BRUGUÉS Y ESCUDER; J. PUIG Y CADAFALCH. «Estudi de arqueologia arquitectònica sobre'l sepulcre romà de Fabara anomenat "La casa dels moros"». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. I, núm. 3 (octubre-desembre 1891), p. 188. L'any següent es va publicar com a llibre, invertint l'ordre de

L'assaig i el periodisme

A més dels autors citats a l'apartat anterior, altres destacats assaigistes i periodistes es van referir a l'evolucionisme, generalment en castellà. Sobre alguns (com Antoni Bergnes de las Casas, Joaquim M. Bartrina, Pere Estasén, Joan Giné i Partagàs, Salvador Sanpere i Miquel, Baltasar Champsaur...) disposem ja de diversos estudis. Altres, però, han estat força negligits, com el metge reusenc Tomàs Lletget i Cailà, que va ser qualificat per J. M. Bartrina de «sabio» «modesto» i va presidir l'Ateneu Lliure de Catalunya.²⁵ Més anecdòticament, el farmacèutic Pau Pellicer i Aulèstia, bo i admirar la «colossal» obra de Darwin quan es manté en el terreny hipotètic, hi objecta diversos casos problemàtics, entre els quals el de l'himen.²⁶

Circumscriuint-nos als textos en català i començant per l'anti-darwinisme, s'ha citat força un article publicat en *L'Ignorancia* de Palma amb el pseudònim de «Filosofus».²⁷ En canvi, Ramon Picó i

---

signatura (Barcelona: Imprempta de Henrich y Cía / Successors de N. Ramirez y Cía, 1892, p. 5).

25. Un rebesnét seu, Àlex Coroleu i Lletget, ha tingut l'amabilitat de deixar-me consultar els dos únics documents que en conserva (un retrat i un arbre genealògic d'autor desconegut, que es ramifica des dels pares fins a alguns besnèts) i la semblança que n'ha fet en una història de la família elaborada a partir de diverses fonts. Veg. també Isabel LLETGET LÓPEZ. «Memòries de la família Lletget». *Biblio 3W*, núm. 718 (20-IV-2007) <<http://www.ub.edu/geocrit/b3w-718.htm#jls>>. J. M. B[ARTRINA]. *¡Guerra a Dios!* Barcelona: Imprenta Popular, 1869, p. [2]. El llibre ha estat reeditat per X. Ferré i Trill, amb un estudi introductori (Tarragona: Publicacions URV, 2013). Vegeu també els treballs d'aquest autor recollits a *Pensament positivista a Catalunya*. Valls: Cossetània, 2007.

26. P. PELLICER. «Una deuda de gratitud». *Enciclopedia Médico-farmacéutica*, núm. 49 (22-XI-1877), p. 582-583. A: ídem. *Trabajos científico-literarios. Primera serie*. Barcelona: Establecimiento Tipográfico de José Miret, 1878, p. 8 i 31-34, amb un pròleg del metge F. Curós i Alcántara lloant la tendència a «unificar los conocimientos humanos». Aquest article es va reproduir del llibre en *La Imprenta*, núm. 89 (30-III-1878), p. 2195, amb el títol de «Teoría de Darwin». A la Universitat de Barcelona, es conserva l'expedient de l'autor. Sobre un oncle seu, veg. E. FERNÁNDEZ I PELLICER. *Un guerriller liberal del Priorat*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1972.

27. FILOSOFUS. «Darwin». *L'Ignorancia*, núm. 84 (22-I-1881), p. 1-2. Veg. «Darwin a Mallorca». *Ciència*, núm. 20 (octubre 1982), p. 66-67, facilitat per Gabriel Alomar; J. A. ALCOVER. «Darwin 1882-1982: l'homenatge de Mallor-

Campamar confessa a un altre pollensí, Miquel Costa i Llobera, que «té raó Darwin a l'afirmar que la vida no és més que una lluita de tots els sers, lluita espantosa que mai para i en la qual triomfen sempre els més forts o els més astuts».²⁸ Són prou conegudes també diverses referències de *La Veu del Montserrat*.²⁹

---

ca». *Lluc*, núm. 706 (novembre-desembre 1982), p. 6 (170)-7 (171); S. TRIAS MERCANT. *Història del pensament a Mallorca*. Palma: Moll, 1985, vol. I, p. 385, i J. MIRALLES I MONTSERRAT. *Antologia de textos de les Illes Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, vol. III, p. 154-157, que conjectura que «sembla» correspondre a Tomàs Fortesa i Cortès. En l'article es remarca que no pertany a la persona que l'utilitza en *La Àncora: Diario Católico Popular de las Baleares*, en el qual s'ataca també Darwin, i que s'ha escollit pel caràcter «ridícul» del terme. S'hi al·ludeix un poema, publicat en el núm. 81 (I-I-1881), p. 3, de Pere d'Alcàntara Peña, director de la revista, i pots ser juga amb el seu cognom l'afirmació caricaturesca «primé várem essé peña», de manera que fins i tot podria fer pensar que n'és l'autor. En tot cas, el 1885, en el *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes*, vol. II, p. 41-53, 121-138 i 241-255, Peña va publicar una sèrie de lliuraments sobre «La creación» i, en el «Discurs de gràcies» del *Certámen Literari de la Juventut Catòlica de Palma de Mallorca. Any 1885*. Palma: Tipografia Catòlica Balear, 1885, p. 107-112, va vincular la poesia amb la religió i la «vertadera Ciencia», com a vies d'elevació al «Creador». En l'article signat amb el pseudònim de TÒFOL. «Esperits». *L'Ignorancia*, núm. 97 (23-IV-1881), p. 1-2, s'al·ludeix la persona que s'amaga darrere el de «Filosofus», amb una referència a Darwin adduïda ja per G. JUAN I GALMÉS. «“L'Ignorancia”: aproximació al quadre de costums de Mallorca (s. XIX)». *Estudis Romànics*, núm. 20 (1987-1991), p. 472. En aquest estudi, en què es desemmascaren alguns pseudònims, p. 471, i en J. MARCH NOGUERA. «Ciència i societat en les Balears». A: C. M. DUARTE; F. GRASES [ed.]. *El papel social de la ciencia en Baleares*. Palma: Universitat de les Illes Balears, p. 33, s'esmenta ja l'article de «Toni Tro» (Joan O'Neill). «Darwin capgirat». *L'Ignorancia*, núm. 318 (II-VII-1885), p. 1-2. G. Juan (p. 470) cita, a més, la referència a Darwin de F. G[OMILA]. «Don Quixote de l'humanitat». *L'Ignorancia*, núm. 256 (4-V-1884), p. 1, que vol caricaturar la figura del progressista, com ja s'havia fet en el poema «Desfressats», de F. y O. [Bartomeu Ferrà]. *L'Ignorancia*, núm. 33 (31-I-1880) p. 3. Veg. també J. MARCH NOGUERA. «La introducció del darwinisme a les Illes Balears». *Estudis Baleàrics*, núm. 96-97 (octubre 2009-febrer 2010), p. 113-117.

28. Carta del 27-VIII-1882 guardada a la Biblioteca March, citada per Margalida TOMÀS. «Pròleg». A: Ramon PICÓ I CAMPAMAR. *Discursos polítics i parlaments*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, p. 10.

29. Veg., en particular, M. RAMISA I VERDAGUER. *Els orígens del catalanisme conservador i «La Veu del Montserrat»: 1878-1900*. Vic: Eumo, 1985; M. À. VERDAGUER I PAJEROLS. «“La Veu del Montserrat”: *pro aris et focis* i la narrativa breu». *Ausa*, vol. XVI, núm. 134 (1995), p. 241-264, i F. ROMA I CASANOVAS. *Del*

La Bandera Catalana, dirigida per Antoni Careta i Vidal, il·lustra un article en primera plana amb un gravat «de l'home en los temps passats, segons la teoria de Darwin», bo i preguntant retòricament als lectors «si tenen per convenient acceptar per pare á un tipo que no es bestia ni persona».³⁰ En canvi, encara que no se n'hi indica la procedència, es tracta de la representació d'un «home fòssil» imaginada per Pierre Boitard, publicada el 1838 en el *Magasin Universel* i reproduïda dos anys després pel *Semanario Pintoresco Español*.³¹ En la mateixa línia se situa un article anònim de *La Vespa: Periódich Politich-Satirich per la gent com cal* en què se cita *in extenso* *Moise et Darwin* (1882), de Constantin James.³²

Entre els escrits darwinistes en català, destaquen els de Valentí Almirall, que, en una necrologia de Darwin publicada en *L'Avens*, va remarcar que, en passar de «ser un naturalista de primera forsa» a «posar-se al nivell dels grans filosofhs», va ser capaç de generar «una verdadera revolució en las ideas de la humanitat», de marcar una nova fita en el camí del progrés, partint de «l'observació» i amb «un

---

paradís a la nació: La muntanya a Catalunya: Segles XV-XX. Valls: Cossetània, 2004, p. 77-79.

30. ROBERT. «L'antepassat de Darwin». *La Bandera Catalana: Setmanari Catalá Literari-humoristich: Eco de la «Nova Catalunya*, núm. 12 (24-VIII-1877), p. [1]. L'autor en deu ser Robert Fontserè i Batlle, que signa amb nom i cognoms el que encapçala el núm. 10 (11-VIII-1877), p. [1], i «Robert F.», el primer del núm. 11 (24-VIII-1877), p. [1], a més de firmar-n'hi diversos amb les inicials.

31. Pel que fa al gravat i a la reproducció en la revista madrilenya, veg., entre d'altres, F. PELAYO. «Controvèrsies científiques i repercussions socials de la paleontologia humana». *Mètode*, núm. 53 (primavera 2007), p. 30-36, i ídem. «Desenterrando a los ancestros: los orígenes de la Paleontología Humana». A: *Ciencia y Cultura de Rousseau a Darwin*. Canarias: Consejería de Educación, Universidades, Cultura y Deportes del Gobierno de Canarias, 2008, p. 12-13. <<http://www.gobiernodecanarias.org/educacion/3/usrn/fundoro/archivos%20adjuntos/publicaciones/actas/Actas%20Seminario%20XV-XVI/conferencias/17.pdf>>. Em remeto també a altres treballs d'aquest autor no tan sols per a qüestions específicament paleontològiques. El gravat es reproduirà, a més, en X. «Estudio paleontológico. El hombre fósil». *El Nuevo Látego: Periódico Literario-Satírico Ilustrado*, núm. 7 (22-XI-1878), p. [1]. Quant a la representació, sovint monstruosa, dels ancestres dels humans, veg. G. BEER. «Forging the Missing Link. Interdisciplinary Stories». A: ídem. *Open Fields: Science in Cultural Encounter*. Oxford: Clarendon Press; Nova York: Oxford University Press, 1996, p. 115-145, entre altres estudis seus, particularment sobre literatura i darwinisme.

32. «Darwin y'l micu». *La Vespa*, vol. I, núm. 25 (20-IX-1882), p. 1-2.

caràcter eminentment pràctic y positivista, que ni tan sols porta sos descobriments á son total desarrollo», atès que «camina sempre ab peus de plom». ³³ El darwinisme imbueix diverses obres seves, també *Lo catalanisme* (1886).

Per il·lustrar-ne el vessant més literari, em limitaré a un parell d'articles narratius publicats en el *Diari Català* (promogut per ell i pel seu amic J. M. Bartrina), en la «Biblioteca» del qual es va publicar una versió catalana inacabada del relat del viatge de Darwin amb el Beagle, traduïda per Leandre Pons i Dalmau. ³⁴ Almirall, a partir d'una exhibició zoològica del Circo Eqüestre, de la Plaça de Catalunya, i de l'estima d'un gat pel seu amo, pronostica que, «si algun dia l'home treu totas las conseqüencias que de las lleys de la selecció y otras moderníssimas se'n desprenen, arribará un moment en que no será ell l'únich rey del mon, sino que haurà de compartir lo ceptre ab altres sers, tant útils com ell á la naturalesa». ³⁵ Portant més

33. V. ALMIRALL. «Darwin». *L'Avens*, núm. 8 (maig 1882), p. 66-69. Al mateix número, l'esmentat B. Champsaur, en l'article «La Ciencia», resalta «Darwin, Quatrefages, Claudi Bernard, Huxley, H[ae]ckel, Vogt, Draper, Spencer» entre els que «basta pera enorgullir un sigle» (p. 78). Pel que fa a diversos articles necrològics, veg. D. NÚÑEZ RUIZ. *El Darwinismo en España*. Madrid: Castalia, 1977; ídem. «La muerte de Darwin en la prensa española (1882)». *Tiempo de Historia*, núm. 89 (1-IV-1982), p. 76-93, i *El Mundo Científico*, núm. 13 (abril 1982), p. 396-404, i C. MARTÍN MELERO. «Darwin en la prensa española del XIX». *Cuenta y Razón*, núm. 8 (abril 2009), p. 33-38.

34. J. M. CAMARASA. «Darwin i la lexicografia científica catalana de la Renaixença». *Ciència*, núm. 1 (juliol-agost 1980), p. 56-57; C. DARWIN. *Viatge d'un naturalista al rededor del món*. Pr. de J. M. Camarasa. Barcelona: Altafulla, 1982; J. M. FIGUERES I ARTIGUES. «El viatge de Darwin a la premsa catalana: l'edició del "Diari Català"». *Estudis de Llengua i de Literatura Catalanes*, vol. XXXIV (1997), p. 113-124; M. LLANAS; R. PINYOL. «Les traduccions en el *Diari Català* (1879-1881)». *Anuari Verdaguer*, núm. 12 (2004), p. 81-90; E. PAOLETTI. «Translations as Shapers of Image: Don Carlos Darwin and his Voyage into Spanish on H. M. S. Beagle». *Traduction, Terminologie, Rédaction*, vol. XVIII, núm. 1 (2005), p. 55-77; J. LÓPEZ GUIX. «Darwin y traducción». <<http://www.traducionliteraria.org/1611/art/2009.htm>>; GOMIS; JOSA. *Bibliografía crítica ilustrada de las obras de Darwin en España*, p. 52-59.

35. THALES. «Micos, cabras y gossos sabis. Divagacions». *Diari Català*, núm. 545 (10-II-1881), p. 323. A: V. ALMIRALL. *Cultura i societat*. A cura de Josep M. Figueres. Barcelona: Edicions 62, 1985, p. 124, i *Obra completa*, vol. II. A cura de Josep M. Figueres. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2013, p. 438-441.

enllà aquests raonaments, amb l'artifici d'un manuscrit comprat als encants, provinent d'un alemany mort recentment, havia imaginat:

La ley de selecció y transformació modificará y millorará la nostra rassa mentres la terra no hagi arribat al punt que separa lo creixement de la decadencia. Tant bon punt aquesta s'inicihi, la vida pendrá novas formas y l'home, si conserva encara l'orgull de la seva rassa, haurá de contemplar com paulatinament y per graus quasi imperceptibles, va perdent lo que habia guanyat, fins á tornar al punt de son origen per medi de la *selecció negativa*, y'ls sers que násquin luego serán los únichs testimonis de la descomposició del planeta — que creyém haber adornat y perfeccionat ab los esforços de la nostra inteligencia, — passant la cantitat de materia infinitament petita que'l compon, á formar part de mons nous y de formas novas, que obehirán també inmutables la fatal ley de la naturalesa...³⁶

Com és de suposar, el gran rival del *Diari Catalá*, *La Renaixensa*, va abordar el darwinisme més tímidament, per bé que la seva estampa va editar, en la col·lecció «La Ciencia Moderna», el *Origen del hombre: La seleccion natural y sexual*, de Darwin, en traducció de Joaquim M. Bartrina.³⁷ Va dedicar una nota necrològica a aquest naturalista, en què, sense voler entrar a judicar-ne les teories, se'n ponderaven «tants serveys» prestats «a la ciencia» i, al cap de poc, un article, igualment sense signar, que ha estat atribuït per Carola

---

Com veurem, coincideix amb J. M. Bartrina a denunciar les concepcions antropocèntriques.

36. THALES. «Un manuscrit de sabi ó de boix». *Diari Catalá*, núm. 490 (16-XII-1880), p. 604-605. A: *Cultura i societat*, p. 114-115, i *Obra completa*, vol. II, p. 377-380.

37. Barcelona: Imprenta de La Renaixensa, 1876. L'atribució s'estableix en J. M. BARTRINA. *Obras en prosa y verso*. Barcelona: Texidó y Parera, 1881, p. 93. Veg. A. ZABALBEASCOA. «El primer traductor de Charles R. Darwin en España». *Filología Moderna*, vol. VIII, núm. 31-32 (abril-agost 1968), p. 269-275; C. ACUÑA PARTAL. «Literatura, ciencia, intertextualidad y traducción: Joaquín María Bartrina, "Algo" y "El origen del hombre: La selección natural y la sexual" por Carlos R. Darwin (1876)». A: J. J. ZARO VERA [ed.]. *Diez estudios sobre la traducción en la España del siglo XIX*. Granada: Atrio, 2008, p. 155-177; GOMIS; JOSA. *Bibliografía crítica ilustrada de las obras de Darwin en España*, p. 238-242, i ídem. «Los primeros traductores de Darwin en España: Vizcarrondo, Bartrina y Godínez». *Revista de Hispanismo Filosófico*, núm. 14 (2009), p. 43-60.

Duran a Pere Aldavert, doctor en ciències.³⁸ Bo i proclamant-s'hi que tothom hauria de considerar Darwin com un dels naturalistes més eminents, se'n nega la irreligiositat amb citacions de «lo *llibre de l'origen de les espècies*».³⁹ Anys després, Aldavert, a propòsit de l'homenatge a Rafael Casanova, conciliarà tradicionalisme i darwinisme:

Entre las coronas, de segur que hi havia la dels companys del enamorat del demà, del aburridor del passat de Catalunya, com si l'avuy no fos fill del ahir y'l demà no ho fos del avuy, com si, fins seguint als sabis més atrevits en sas teorías, las especies animals no s'anessin transformant á còpia de sigles, adaptantse als medis de la terra, que també á copia de sigles son diferents, acostant-se ó fugint d'una situació, dintre de la mateixa órbita, que deixa creixer l[a]s gegants folgueras en terras fredas ó las reduheix á la faixa més calenta de la bola del mon. No'ns hi fiquém en aquestas fondarias del origen de las especies, que podríam pendre mal, y aquí ni en sério's pot parlar de Darwin. [...]

Jo ho dech ser, d'un altre sigle. Ab prou feynas conjumino ab ningú. Republicá convensut, ab los republicans tinch d'héuremelas. Tradicionalista de temperament, no puch lligar ab ningú que se'n digui [...]. Y no m'escriuixo de llegir en Darwin, qu'és un sabiás.⁴⁰

Un altre home vinculat a La Jove Catalunya i a *La Renaixensa*, el metge i naturalista Joan Montserrat i Archs, es va encarregar del volum dedicat a la botànica de *La creacion: Historia natural*, dirigida per l'antidarwinista Joan Vilanova i Piera,⁴¹ i, en la dissertació «En el estado actual de conocimientos ¿Pueden señalarse límites precisos

38. «Crònica General». *La Renaixensa*, núm. 792 (24-IV-1882), p. 2512. «Dos paraules sobre Darwin». *La Renaixensa*, núm. 810 (4-V-1882), p. 2736-2738. C. DURAN TORT. *Pere Aldavert: Una vida al servei de l'ideal*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 113.

39. Pel que fa a l'autèntica actitud religiosa darwiniana, veg. C. DARWIN. *Autobiografia*. Edició no censurada. Introducció de Martí Domínguez. València: Universitat de València, 2008, i M. DOMÍNGUEZ. «El pensament religiós de Charles Darwin». *Medi Ambient*, núm. 43 (desembre 2008), p. 42-50.

40. P. ALDAVERT. «Pobre Casanova!». *A vol d'aucell*. Barcelona: Imp. La Renaixensa, 1907, p. 209 i 213-214. Veg. també C. DURAN. *Pere Aldavert*, p. 184-185, i P. ANGUERA. *L'onze de setembre: Història de la diada (1886-1938)*. Barcelona: Centre d'Història Contemporània de Catalunya / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, p. 113-114.

41. Barcelona: Montaner y Simon, editores, 1872-1876.

a los reinos naturales? En este caso, ¿qué es la botánica?», llegida el 10 de juny de 1879 a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts, bo i ponderant «la ciencia de la poesía» i la «poesía de la ciencia», va proclamar el creacionisme: «Todo nos conduce á la idea de un Dios creador». ⁴² En «Historia natural del hombre», encara que esmenta en diverses ocasions autors darwinistes (fins i tot Haeckel, defugint, però, la «discusión científico-filosófica»), arriba a confessar que «no sin razon se rebelan las almas piadosas contra las *consecuencias* que se desprenden de la doctrina de Cárlos Darwin sobre el origen de las especies y que *tienden* á fundar nuestro árbol genealógico sobre progenitores que lo fueron también de ciertos cuadrumanos», «teoría» que considera que «repugna», si bé creu que potser encara ho fa més haver de considerar «como hermanos» els papús, per la manca de «sentimientos de moral», que són «*producto de la civilizacion*». ⁴³

La narrativa

També es va oposar durament al darwinisme l'escriptor costumista i divulgador científic Gaietà Vidal i de Valenciano. En l'*Oración inaugural* d'obertura del curs 1876-77 de la Universitat de Barcelona, es preguntava retòricament:

¿Qué hace la Antropología cuando supone que el linaje humano no es acreedor a este nombre [...]; que sus progenitores fueron el mono ridículo, cuyos visajes son motivo de diversión y chacota, ó el sapo repugnante del cual desviamos la vista con horror y el estómago con asco? Materialismo, y nada más que materialismo. ⁴⁴

42. El discurs es guarda a l'esmentada entitat (97.23. CF 26). Raimon Sucarrats i Riera s'ha ocupat ja de «L'Evolucionisme a les memòries de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona a finals del segle XIX». *Actes d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, vol. III: II (2010), p. 65-85.

43. *El Mundo Ilustrado*, vol. V, quadern 97 i 109 (1a sèrie) / vol. I, quadern 1, p. 23, i 13 (2a sèrie) (1881), p. 19, 406. Amb tot, com vaig indicar en «Un poema de Joaquim M. Bartrina en lloança de Frederic Soler i de la Renaixença». A: *Literatura i cultura reusenca del segle XIX*. Reus: Centre de Lectura, 2005, p. 152, Montserrat va avalar la matrícula a la Universitat de Barcelona de J. M. Bartrina.

44. Barcelona: Imprenta de Tomás Gorchs y Compañía, 1876, p. 53. Ha estat comentat, entre altres, per D. NÚÑEZ RUIZ. *La mentalidad positiva en*

En unes elucubracions que havien de formar part de *Rosada d'estiu*, va atacar també «alguns sabis d'*extrangis* que s'han proposat demostrar [...] que nosaltres los homes descendim del mono en línia dreta, ó quan menys per la colateral, dels micos y monas que tant nos fan riurer». ⁴⁵ Hi atribueix aquestes concepcions, que creu una «pura baujanada o grandíssim disbarat», al desconeixement de la història natural, la qual evidenciaria que «las *especies* son inmutables», i a «la *mona* que degué agafar l'anglés [Darwin]». A més, considera que tan «ridícula extravagància es mes vella que l'anar á peu», però que la selecció és artificial i la natura no obeeix cap «lley fatal de “la lluita pera l'existencia”»: el pagès garbella el blat o la masovera tria els ous més grossos, «treballan en la obra de la “selecció” com lo mes entusiasta naturalista de la escola darwiniana», però no per això pretenen que, «semblant forment, per exemple, pugan naixer carabasas» o, «posant ous de gallina», obtenir «indiots».

Tot i compartir el tradicionalisme, si bé amb matisos diferents, Carles Bosch de la Trinxeria, que pren com a model Balzac, en un dels *Recorts d'un excursionista*, a propòsit de la lluita per la vida, cita Darwin, si bé refermant-lo amb Bismarck, que se solia associar amb el darwinisme per la defensa de l'ús de la força, i remarcant el creacionisme:

Los vols de sardina entran á mils, perseguits per los baráts que se las menjan, los baráts son perseguits per las tunyinas y las tunyinas per altres peixos grossos. Aquesta es la lley de la existencia de tots los

---

España: Desarrollo y crisis, 1975, p. 56; J. ROURA. «Positivisme i social darwinisme: La seva influència pedagògica a l'època de la Renaixença», p. 45-46; J. BOUZA VILA. *El hombre como problema: Filosofía, ciencia y subversión en la antropología del siglo XIX*. Barcelona: Serbal, 2002, p. 199-200. La *Revista Contemporánea*, vol. VI (1876), p. 112, va ironitzar qualificant aquests comentaris sobre «la escuela de Darwin» de «sabrosos chistes», bo i titllant-ne l'autor de retrògrad i lamentant la impressió que aquestes actituds podrien causar a Europa.

45. G. VIDAL DE VALENCIANO. «La selecció natural y la lluita pera la existencia (fragment de la novela inèdita *Rosada d'estiu*)». *Valls-Vilanova-Barcelona: 25 Janer 1883*, p. 10. *El Barcelonés*, núm. 1267 (3-IX-1886), p. [2], recull notícies sobre el manuscrit d'aquesta novel·la, extretes d'*El Labriego*, de Vilafranca del Penedès.

sers creats; la llei dels forts contra'ls dèbils: *struggle for life* com diu Darwin; la forsa prima'l dret, com diu Bismarck, y aixís va'l món...⁴⁶

Similarment, hi insisteix en la novel·la *Lluytas de la vida. L'hereu Noradell. Estudi de familia catalana*, presentada als Jocs Florals de 1888 fins i tot amb el lema «Lluytar per viure (Darwin)»:

No hi valen amistats, parentius, afectes de familia: la terrible lluyta per la existència, *struggle for life*, com diu Darwin, es la llei fatal que'n aquest món terrenal domina nostra existència, que será sempre un obstacle al progrés moral de la humanitat.

Sols la divina moral del Redemptor ha vingut á posar consól als malaventurats, als deixats de la fortuna... Ditxosos los pobres per qui s'obrirán las portas del Cell!...⁴⁷

Si Bosch es complau a remarcar el referent darwinian amb Bismarck, per bé que hi superposa l'idealisme religiós, Francesc de Paula Capella, en la seva novel·la històrica *Judit de Welfh*, a fi de desmarcar-se del tot de l'evolucionisme, arran de «l'home fòssil» que apareix entre el «conglomerat» que forma la cova d'una bruixa, deixa constància que no pretén «seguir ni de lluny las teorías del transformisme, sino presentar en ell als gegantins descendents de Caín», de manera que combina la lectura literal de la Bíblia amb el mite

46. C. BOSCH DE LA TRINXERIA. «Rosas: Una temporada de banys de mar». *La Renaixensa*, vol. XV, núm. 42-45 (1885), p. 331. A: ídem. *Recorts d'un excursionista*. Barcelona: Imprenta La Renaixensa, 1887, p. 255.

47. Barcelona: Imprempta «La Renaixensa», 1889, cap XVI, p. 179-180. El títol i el passatge citat han estat comentats per J. M. BALCELLS. «Carles Bosch de la Trinxeria i «L'Hereu Noradell»». *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, núm. 21 (1972), p. 85-86. Veg. també J. CAMPS ARBÓS. «L'hereu Noradell: Madrid, una primera aproximació al món ciutadà». *Anuari Verdaguer*, núm. 19 (2011), p. 115-133. Aquesta narració, amb el títol de *Marcial Noradell (Noveleta empordanesa)*, figura en la relació d'obres presentades als Jocs, reproduïda en la premsa i en *Jochs Florals de Barcelona*. Barcelona: Estampa «La Renaixensa», 1888, vol. I, p. 34, núm. 67. No se'n conserva, però, el manuscrit en el fons d'aquest certamen de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Concursava al premi a «la mellor obra d'imaginació, en prosa», que va guanyar *Lo vicari nou*, de Joaquim Riera i Bertran, si bé l'obra de Bosch merescué «menció especialíssima», tot i considerar-se que, «escrita d'un sol raig», «a tenir més cos son argument y ser un poch més treballada, hauria merescut més alta distinció» (ibídem, p. 29 i 66).

paleontològic del gegantisme, que vol provar remetent a «alguns naturalistas» i a restes trobades a Horta.⁴⁸

Marià Vayreda, en *Records de la darrera carlinada* (1898), contrasta la radicalització catòlica posterior a la Revolució de Setembre amb el «temps» d'un oncle seu, en què «no hi havia entre la joventut universitària impius a la Renan ni naturalistes a la Zola, ni estaven influïts per catedràtics krausistes ni darwinistes».⁴⁹

Pin i Soler, en *Níobe*, bromeja sobre el fet que el mestre de música del protagonista, sense que «sapigués qui fou Schopenhauer, ni Darwin ni Auguste Com<p>te, ni lo que volian dir los mots atavisme, transformisme, selecció; s'engolfaba en teorias, sentaba bases pera provar al fuster [per al qual treballava el seu alumne] si es positiu ó fals que'ls testos se semblin á las ollas, si val més morir que no haber viscut», mentre que aquest menestral, «sens teorías ni fatalismes, havia trovat tot sol la solució convenient».⁵⁰ En canvi, Narcís Oller aplica el darwinisme, amb reminiscències malthusianes, a la teorització social.⁵¹

48. *Novelas catalanas y extranjeras publicadas en lo Folletí de la Renaixensa*. Barcelona: Impremta «La Renaixensa», 1894, vol. III, p. 349-350. S'havia editat ja en castellà a: *Novelas populares*. Barcelona: Librería «La Hormiga de Oro», 1886, amb la mateixa referència a l'evolucionisme (vol. II, p. 190).

49. M. VAYREDA. *Records de la darrera carlinada*. Barcelona: L'Avenç, 2003, p. 9. Entre altres estudis sobre el seu germà Estanislau, veg. *La Ciència a la Renaixença catalana: Commemoració del vuitantè aniversari de la mort d'Estanislau Vayreda i Vila*. Figueres: Empordanesa, 1981, i J. VALLÉS I XIRAU. «Estanislau Vayreda i Vila (1848-1901) y su posición frente al darwinismo». A: M. HORMIGÓN [ed.]. *Actas II Congreso de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias*. Zaragoza: Sociedad Española de Historia de las Ciencias, 1984, vol. I, p. 539-547. L. Meseguer i J. Garí intitulen «Les ombres de Darwin» un apartat sobre «Metàfora i fraseologia en el discurs costumista: Santiago Rusiñol i Marià Vayreda». *Caplletra*, núm. 18 (primavera 1995), p. 133-164.

50. Barcelona: Impremta *La Renaixensa*, 1889, p. 87, que en aquest passatge no presenta variants significatives respecte al ms. 4436 de la Biblioteca de Catalunya. En l'edició definitiva, no s'esmenten Darwin ni els altres autors. J. M. DOMINGO. *Josep Pin i Soler i la novel·la, 1869-1892: El cicle dels Garriga*. Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 102, n. 93, il·lustra amb aquest fragment la ironia «sobre el científisme».

51. Em remeto al meu treball «Els aforismes de Narcís Oller com a imatge de l'escriptor». A: R. PANYELLA; J. MARRUGAT [ed.]. *L'escriptor i la seva imatge: Contribució a la història dels intel·lectuals en la literatura catalana contemporània*. Barcelona: L'Avenç, 2006, p. 121-159. A més, es troba una referència a Darwin

Pel que fa a la narrativa en castellà, no podia faltar alguna referència al darwinisme en una novel·la com *Misterios del hospital*, d'«Emilio Solá» (Lluís Suñé i Molist), en què, essent tema «de moda», en discutien els estudiants.⁵² Així, l'amant d'un, Carmen, que, «en un convento hubiera llegado á santa, en el siglo, y con Antonio, no era mas que un simple ejemplar de mamífero, de cuadrmano hembra perfeccionado, segun las teorías de Vogt, Darwin, etc., etc.; que ella sabía al dedillo», i s'apliquen als dementats també les concepcions d'aquests autors, bo i remarcant que, segons el primer, «mas vale ser [...] un mono perfeccionado que un Adán degenerado». De totes maneres, s'hi reconeix que la formació científica positivista i darwinista (s'esmenta, a més, Haeckel) ha servit de ben poc als personatges en «la vida práctica».

La Vanguardia, renovada sota la direcció de Modesto Sánchez Ortiz, el dia dels Innocents de 1889 va publicar un suplement datat

---

en la traducció per Oller de les *Mémoires d'un nihiliste*, de Paulowsky, publicada en *La Il·lustració Catalana*, vol. VII, núm. 140 (15-V-1886), p. 234. A: OLLER, N. *Obres completes*. 2a edició. Barcelona: Selecta, 1985, vol. II, p. 463. Veg. també R. CABRÉ. *La Barcelona de Narcís Oller: Realitat i somni de la ciutat: Estudi i edició de textos*. Valls: Cossetània, 2004, p. 17, i A. ARROYO ALMARAZ. «La huella de la teoría de la evolución en la narrativa de Narcís Oller». A: J. Mª AGUIRRE [ed.]. *Darwin en la ficción*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2010, p. 47-58, llibre en què es recull també l'estudi de R. MARTÍN. «Del origen de las especies y otras extravagancias: hombres y animales en la obra de José Fernández Bremón» (p. 85-99), nat a Girona, si bé establert a Madrid a tres anys.

52. E. SOLÁ. *Misterios del hospital: Narracion realista de escenas y lances hospitalarios y patológicos, miserias humanas, etc., etc., etc. entre enfermos, estudiantes y locos: Escrita en forma de Novela descriptiva, médico-filosófica, nosocómica y joco-séria, en estilo liso y llano*. Barcelona: Guillermo Parera, Librero [en l'exemplar de la BC, figuren diverses anotacions a mà de l'autor: la confessió de la coneguda autoria, la data de 1883 i una dedicatòria a Lluís Comenge], p. 21, 46, 298 i 473-474; publicada també en *La Mosca* i *La Mosca Roja* de 1882 a 1884. Veg. A. CAMPMAJÓ I TORNABELL. «Aportament novel·lístic del Dr. Suñé i Molist, degà de l'O. R. L. catalana». *Gimbernat*, vol. III (1985), p. 113-120, i N. M. VALIS. «The Hospital Body. *Misterios del hospital*». *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies*, núm. 4 (2000), p. 7-22. Les inicials de l'autor de la novel·la, «L. S.», coincideixen amb les d'un article necrològic, que seria aventurat atribuir-li sense altres arguments: «Darwin». *El Diluvio*, núm. 118 (23-IV-1882), p. 3479-3480 (veg. D. NÚÑEZ. *El darwinismo en España*, p. 416-417, i ídem. «La muerte de Darwin en la prensa española». *Tiempo de Historia*, p. 84-85, i *El Mundo Científico*, p. 396-401), en què aquest naturalista, com a creador d'un món, mereix un lloc al costat d'Homer i Virgili.

un segle després, en el fulletó del qual figurava l'inici de la novel·la paròdica «La selecció infinita», signada per «Hipócrates Darwin».⁵³ El títol respon escassament a la narració, atès que té com a argument la típica rivalitat entre una noia i la seva madrastra, enfocada misòginament. Arran d'aquests conflictes, la primera, però, dictamina: «Donde no hay solidarismo, hay que provocar la eliminación». Més interessant és l'ambientació barcelonina —concebuda l'any següent a la celebració de l'Exposició Universal— en un futur per a nosaltres ja passat, bo i bromejant sobre les expectatives de progrés.

En una variada crònica «Desde París» del mateix suplement, Miquel Utrillo imagina l'estrena, amb «teléfono-traductor», a la «fábrica central de dramas, situada en la plaza del teatro políglota, frente a la avenida de la melodía trascendental», de «la obra en tres fases y cincuenta puntos de vista» *Los amores mortales en la escala zoológica*, basada «en los datos suministrados por los archivos de la academia de ciencias y las notas personales del gran naturalista Darwater», deformació del cognom de Darwin substituint la terminació que evoca la paraula «vi» pel mot anglès equivalent a *aigua*.⁵⁴

El teatre

Coincidint amb la presència del darwinisme en el debat antiracista, en la sàtira de la discriminació dels mallorquins descendents de jueus *La cua del xueta*, de Francesc Ubach i Vinyeta, s'ironitza:

Xua es porch, y així,
 haurem d'admetre á la fi
 que un xueta, no es un home.
 Decubriment may pensat
 que á la ciencia un nou camp obra:
 ell ve á provarnos de sobra

53. «La selecció infinita: Novela original de Hipócrates Darwin». *La Vanguardia*, núm. 1272 (28-IX-1889), p. [5]-6. Estudió el suplement i n'edito aquesta novel·leta en un altre article en curs de publicació, en què dono notícia també d'una referència a Darwin en la narració de B. AMENGUAL. «La borrachera elegante (Cartas á un prima)». *La Vanguardia*, núm. 1298 (12-I-1890), p. [1].

54. P. [5]-6.

com Darwin diu la vritat,
 y al sentar la teoría
 del home mico, 's modera,
 no tornant massa enderrera,
 per que precís no li sia
 provar que abans de tot hom
 pasturar era'l destino...
 Home, xueta, tocino[!]⁵⁵

En la «comèdia» o «juguet» en un acte *Lo repartidor*, d'Antoni Ferrer i Codina, que es va estrenar al Teatre de Novetats el gener de 1888, el protagonista vol aconseguir la filla d'un subscriptor de «*L'origen de l'home*». A fi de guanyar temps perquè ella pugui fugir, comenta el lliurament al pare citant-ne un passatge del primer capítol: «“El hombre descende de una raza inferior; todos los huesos de su esqueleto son comparados á los huesos correspondientes de un mono, de un murciélago ó de una foca”». ⁵⁶ Estraferent la selecció natural, s'hi postula que una carabassa procedeix d'un pèsol de «la época

55. F. UBACH Y VINYETA. *La cua del xueta: Comedia de costums mallorquines en dos actes y en vers: Original de...: Estrenada en el teatre del Bon Retiro la nit del 19 de Juliol de 1878*. Barcelona: Tipografia Espanyola, 1881, p. 23. Aquest mateix any es va publicar en *Lo Gay Saber*, núm. 15 (I-VIII-1881), p. 169. Els tres primers versos transcrits se citen també, sense esmentar la referència a Darwin, en l'article de J.-L. LLUÍS. «Els xarucs i els xuetes». *L'Avenç*, núm. 369 (juny 2011), p. 63. S'ha relacionat «xua» ('carn de porc'), per ser menjar prohibit pel judaisme, amb l'etimologia de «xueta» (DCVB i DECLC). Com a exemple de la presència de l'abolicionisme darwinista en la narrativa, cal destacar que el cubà Francisco Calcagno va editar el 1888 a Barcelona, a la Imprenta de Salvador Manero, la novel·la amb tocs vernians *En busca del eslabón: Historia de monos*, en què es critica l'associació del darwinisme amb el racisme. Veg. A. GARCÍA GONZÁLEZ. «*En busca del eslabón*, una novel·la darwinista». A: M. Á PUIG-SAMPER; R. RUIZ; A. GALERA [ed.]. *Evolucionismo y cultura: Darwinismo en Europa e Iberoamérica*. [Aranjuez]: Junta de Extremadura / UNAM / Doce Calles, 2002, p. 89-116. També es planteja la qüestió en un quadre costumista de José Inglés: «Filipinas». *La Ilustracion*, núm. 444 (5-V-1889), p. 276-277.

56. A. FERRER Y CODINA. *Lo repartidor: Comedia bilingüe en un acto: Original de...* Barcelona: Imprenta Nueva, 1888, p. 19. Segons informa la premsa, s'havia estrenat el 16 de gener. Se'n conserva un manuscrit a la Biblioteca de Catalunya (1070/2). El títol amb què s'esmenta *El origen del hombre*, sense explicitar que l'autor és Darwin, fa pensar en la traducció castellana de J. M. Bartrina (p. 15), per bé que el passatge citat no hi concorda plenament. Es troba més allunyat encara de la traducció de J. del Perojo i E. Camps publicada a Madrid el 1885 per

terciària», passant per cigró i taronja, i que els geperuts són l'evolució d'un camell «antidiluvià», període al qual pertanyeria també l'«Arqueoteron», «ánech de l'época secundària» que «feya molt bon arrós, pero va morí ofegat en el Diluvio».57 N'existeix una altra versió titulada *Historia natural*, atès que els lliuraments corresponen a aquest llibre, si bé comprèn «la gran obra» esmentada de Darwin. A més de variar el desenllaç de la trama amorosa, hi figuren altres detalls: la citació d'aquest autor, més ajustada a la versió de Bartrina, s'allarga al final amb una frase («Lo mismo se puede afirmar de sus músculos, nervios, vasos sanguíneos y vísceras internas»), es compara l'home «en l'estat que es trobaba á poch de refredar-se el globo» amb un cuc, s'explica la noció d'«esglaons intermediaris» i s'atribueixen filiacions pintoresques, com l'esmentada dels geperuts, a «Owen, Huxley, Hae[c]kel y altres».58

En *Sogra i nora* (1890), de Pin i Soler, mentre que es caricatura un «naturalista de per riure», l'americana *Mistress Price* ressalta que, entre els llibres del metge, es troben «Pope, Ticknor, Darwin...», bo i remarcant que «sabe muy bien English» i que «bellas letras, ciencias, todo conoce», al gust del cosmopolitisme i el culturalisme de l'autor, al qual m'he referit a propòsit de la narrativa.59

En canvi, l'ultramuntà exseminarista osonenc Joaquim Albanell, en *El sufragi universal*, critica el tripijoc electoral sagastià des de plantejaments molt conservadors, que el porten a convertir un candidat liberal en «republicá», «ateo, socialista, / y casi, casi anarquista» i defensor del darwinisme:

¿Per qué hi ha d'haver personas
que tingan mòlt y altrás res,

---

la Administracion de la Revista de Medicina y Cirugía Prácticas, amb el títol de *La descendencia del hombre y la selección en relación al sexo*.

57. *Lo repartidor*, p. 19-20.

58. Ms. 1070/1 de la Biblioteca de Catalunya, que inclou un full amb el repartiment, f. 17v-20r, i ms. 420 de l'Ateneu Barcelonès, f. 23v-27r. Pel que fa a la citació, tan sols continua variant respecte a la traducció de Bartrina l'inici: «El hombre descende de una raza inferior», que s'extreu, però, del títol del capítol (p. 13), per bé que substituint «forma» per «raza».

59. J. PIN I SOLER. *Teatre, I*. Ed. d'Elisabet Velázquez i estudi introductori d'Enric Gallén. Tarragona: Arola, 2006, p. 85 i 50.

quan tots, teniuho entés,
tots descendim de las mònas?⁶⁰

Abunden les obres amb referències simiesques, fins i tot en el títol. Així *Micos*, d'Eduard Vidal i de Valenciano i Josep Roca i Roca, en què se suggereix que «sempre en l'home veurás / que de las bestias usurpa / los destellos principals».⁶¹ En una obra de Ramon Bordas titulada amb la frase feta *Món de mones* (estrenada al teatre Olimpo de Barcelona el 12 de maig de 1872), s'estableix també el vincle de l'home amb el regne animal, però amb criteris creacionistes: «Dèu va fèr gent y animals / y, com diu mòlt bè'l Rectò, / en lo mon tots som germans».⁶² Malauradament, no he pogut localitzar *La familia del*

60. J. ALBANELL Y VILAS. *Lo sufragi universal: Comedia en tres actes y en vers: Original de...* Vic: Tipografia y Llibreria Católica de Sant Joseph, 1891, p. 20. Veg. X. FABREGAS. *Teatre català d'agitació política*. Barcelona: Edicions 62, 1969, p. 223.

61. E. VIDAL VALENCIANO; J. ROCA Y ROCA. Amb música de J. Rius. *Micos: Estravagancia lírica dramática en un acte y en vers*. Barcelona: Impr. de La Renaixensa, s. a., p. [3], dins la «Colecció de sarsuelas catalanas». S'hi indica que va ser «estrenada lo dia 10 de Juliol, y escrita expressament pera la companyia del Teatro del TÍVOLI». S'ha referit a aquesta obra A. CAMÓS. «Darwin in Catalunya: From Catholic Intransigence to the Marketing of Darwin». A: E. M. ENGELS; T. F. GLICK. *The Reception of Charles Darwin in Europe*. Londres / Nova York: Continuum, 2008, p. 403, en què s'indica que la peça «opened» en l'esmentat mes de 1867, coincidint amb l'any conjeurat al catàleg de la Biblioteca de l'Institut del Teatre. Entre altres dates proposades, Antonio Elías de Molins va afirmar que s'havia estrenat a l'esmentat local el 1873 (*Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*. Barcelona: Estampa de Fidel Giró, 1895, vol. II, p. 746), any que figura també en altres estudis. Yxart en el *Teatre Català: Ensaig històric-crític* (presentat als Jocs Florals de 1879) la situa el 1878 (*Entorn de la literatura catalana de la Restauració*, p. 126). En canvi, es ressenya com a estrena la representació de 1875 al teatre i el dia precisats en l'edició. L'obra s'ha identificat erròniament amb *iTres Micos!*, de «C. Gumà» (Juli Francesc Gimbernau). A: ídem. *20 minuts de broma: Monólechs*. Barcelona: Llibreria Espanyola de López, s. a, p. 1-22. Veg. també l'article «Monas», signat per Roca amb el conegut pseudònim de «P. K.». *La Campana de Gracia*, núm. 383 (I-IV-1877), p. 2.

62. *Mon de monas: Comedia en un acte, original y en vers. Obras de D. Ramon Bordas*. Girona: Establiment Tipografich de Pacia Torres, 1888, p. 164. Es conserva el manuscrit d'una «joguina» del mateix títol, original de Jaume Estapé i Joan Valldeu datada el 17-II-1871 (Biblioteca de Catalunya, ms. 1064/4, f. 168-211).

mono. Monomanía cómico-lírico-científica. En un acto y en verso, amb lletra i música de Josep Coll i Britapaja.⁶³ En una altra obra seva, *El País de la olla*, estrenada al Teatre Tívoli de Barcelona el 9 d'octubre de 1886, els revolucionaris, cansats dels «políticos burgueses / que lo hacen todo tarde y mal», conviden a «¡A luchar, á luchar por la existencia!».⁶⁴

Poden proliferar referències en moltes obres teatrals vuitcentistes pendents d'estudiar i de publicar o reeditar. Així, ignoro si se'n troba alguna en la vasta obra de Frederic Soler, que era nebot polític del lamarckià Antoni Bergnes de les Casas i tenia molts amics darwinistes, si bé presenta força reminiscències idealistes.⁶⁵ Quant al seu gran rival, Àngel Guimerà, hem vist les declaracions sobre el darwinisme d'Aldavert, amb qui solia compartir opinions.⁶⁶

La poesia

Un dels autors que va marcar una fita en la renaixença poètica, Joaquim Rubió i Ors, critica l'evolucionisme en diversos es-

63. A. ELÍAS DE MOLINS. *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*, vol. I, p. 480.

64. *El País de la Olla: Panorama histórico en dos cristales y once vistas. Original y en verso*. Barcelona: Tipo-litografía de los Sucesores de N. Ramirez y C.^a, 1886, p. 65.

65. S. OLIVES CANALS. *Bergnes de las Casas: Helenista y editor: 1801-1879*. Barcelona: Escuela de Filología, 1947, p. 10. Bergnes prologa F. SOLER. *Poesías catalanas*. Barcelona: Espasa Germans y Salvat, 1875, remarcant-ne la modernitat.

66. Veg. també X. VALL. «Joaquim M. Bartrina i Àngel Guimerà». *Joaquim M. Bartrina, entre les raons poètiques i les científiques*. Reus: Arxiu Municipal, 2002, p. 113-136. Un dramaturg madrileny, però força vinculat als Països Catalans i traductor de Guimerà, Enrique Gaspar, confessa que l'«humilla convenir con Darwin» en el fet que l'home «pueda ser una derivación» del mono (*Más majaderías*. València: Pascual Aguilar, editor, 1889, p. 23) i va escriure les peces *La teoría de Darwin: Humorada cómico-lírica*, *La evolución* i *El mono*. Veg. D. POYÁN DÍAZ. *Enrique Gaspar: Medio siglo de teatro español*. Madrid: Gredos, 1957, *passim*; R. CABRÉ. «D'afinitats electives: vint-i-una cartes entre Enrique Gaspar i Josep Yxart». A: *C'est ça le théâtre!*, p. 356; A. URIBE. «De los proto-máquinas del tiempo a las anticipaciones de lo por venir». A: F. MARTÍNEZ DE LA HIDALGA et al. *La ciencia ficción española*. Madrid: Robel, 2002, p. 25-63, i X. CAMPRUBÍ. «El valencià que inventà la màquina del temps». *El Temps*, núm. 1401 (19-IV-2011), p. 80-82.

crits.⁶⁷ Per bé que els primers Jocs Florals de Barcelona es van celebrar l'1 de maig de 1859 (mesos abans que, el 24 de novembre, Darwin publicés *On the Origin of Species*) el darwinisme hi va incidir escassament.⁶⁸ El 1878, quan s'havia accentuat la polèmica darwinista, Josep Lluís Pons i Gallarza hi va proclamar en el discurs presidencial: «Deu ha volgut que l'art y la poesia fossen en la vida, les imatges de l'espiritualisme y de l'idealitat, qu'aixecan al home sobre totes les escales zoològiques perque sols ell, puga estudiar la creació».⁶⁹ Verdaguer, a més de replicar, més implícitament o menys l'auge del laïcisme, es complau en el paisatge cosmogònic, particularment en *L'Atlàntida*, plasmant-hi el creacionisme.⁷⁰

De manera més explícita, l'ultraconservador Sebastià Sans i Bori arremet contra el darwinisme en el poema «Inconseqüència»:

Es... com són altres sabis *fi de sigle*:
sectari d'En Darwin
y en lo que viu veyenthi, només, *cèhules*

67. Se'n troben referències tant en la bibliografia sobre ell com sobre la circulació hispànica d'aquesta tendència. Pel que fa a la presència de la ciència i la tecnologia en poetes catalans, veg. S. SCHMITZ; J. L. BERNAL SALGADO [ed.]. *Poesía lírica y progreso tecnológico (1868-1939)*. Madrid: Iberoamericana; Frankfurt am Main: Vervuert, 2003; X. VALL. «La ciència en la poesia catalana del segle XIX». *Caplletra*, núm. 39 (tardor 2005), p. 9-59; M. ALTADILL I GINER. *Poesia en temps del ferrocarril*. Vilanova i la Geltrú: [l'autor], 2006, i J. M. Núñez ESPALLARGAS. *La ciencia en la poesía: Antología de la poesía científica española del siglo XIX*. Tres Cantos: Nivola, 2008. El 17-XI-2012 aquest autor i J. Servat van presentar una comunicació titulada «Anotacions sobre la poesia científica del segle XIX en llengua catalana» en la XII Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica, a la qual no vaig poder assistir.

68. Sobre el distanciament envers el darwinisme del capdavanter del primer jocfloralisme liberal, veg. F. de CASTILLO DURÁN. «Dos calas en la biblioteca de Don Víctor Balaguer: Darwin y Flammarion». A: M. JORBA; A. TAYADELLA; M. COMAS [ed.]. *Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme*. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca Museu V. Balaguer, 1997, p. 465-468. De totes maneres, es reproduïx un poema seu, «Lo cant de la cansó», en la *Tómbola del Ateneo Libre de Catalunya para los pueblos inundados y los obreros sin trabajo de Barcelona*, p. 3, si bé es tracta d'un acte benèfic.

69. *Jochs Florals de Barcelona: Any XX de llur Restauració*. Barcelona: Estampa de La Renaixensa, 1878, p. 36.

70. Veg., particularment, J. SANTANACH I SUÑOL. «“Plus utra” de Jacint Verdaguer i la polèmica sobre el dubte bartrinà». *Anuari Verdaguer*, núm. 19 (2011), p. 473-486.

de curs evolutiu.

[...]

Veu que la mort separarà aquells àtoms,
 qui sab si per nodrir
 un ésser més perfet, potsè' un atleta
 ò algun roure gentil;
 mes axò, que bonich pinten al *sabi*
 la química y Darwin,
 horrible y espantós li sembla al *pare*
 en lo capçal del llit,
 y demana, fitant sos ulls enlayre,
 que no li prengui'l fill
 al *fantasma* d'abans en qui no creya,
 a *¡Quelcom infinit!*⁷¹

Una revista fundada per Sans i Bori el títol de la qual —deliberadament o no— en recorda el segon cognom, *Lo Burinot*, en un número encapçalat per una caricatura simiesca de l'Ateneu Lliure de Catalunya, un epigrama satiritza:

S'esforssaba un dia'n Perico
 volent prová á la Ramona
 que ella venia de mona
 y ell descendia de mico.
 Mes ella rient li digué:
 no cal que gastis palica
 qu'aixó es cosa que s'esplica
 sols al mirarlo á vosté.⁷²

En aquesta mateixa publicació, en què es troba alguna al·lusió més a Darwin, un altre epigrama, sense títol ni signatura, insisteix en aquesta tòpica simplificació de les teories darwinianes:

—Aquell tanoca del Quicu
 m'ha vingut tot engrescat
 porque diu que li han probat

71. S. SANS Y BORI. *Poesies*. Barcelona: Estampa La Renaxensa, [1921], p. 317-318. Si bé es remarca que els referents són finiseculars, gairebé sembla replicar el difós poema de Pere Mata «Vida póstuma» (X. VALL. «La ciència en la poesia catalana del segle XIX», p. 19-20).

72. MET. «Epigramas». *Lo Burinot*, núm. 2 (28-III-1879), p. 4.

com descendia del micu!...
 —Y s'ho creu? —Pel que m'esplica
 ja pots comprendre, Madrona,
 que sí que ho creu. —Pues no'm dona,
 per mes que tinga l'anell,
 entenent que'm casi ab ell,
 porque jo no vull sé mona!...⁷³

Tomàs Casals es refereix a aquest poema en un de seu, en què, amb motiu de la presentació del certamen humorístic de la Joventut Catòlica de Lleida, al·ludeix aquesta publicació i diversos poetes lleidatans, entre els quals, en la faceta satírica, destaca Salvador Revés:

»Y cuant altre culpa al Quico,
 »Aquell descendent del mico,
 »Y sino á la Madrona,
 »Que te origen de la mona»
 ¡Es cla! que segons Darwin
 Vuit y once ne fan vint,
 Y si volen di Darwen
 Dos cincuantas no'n fan cent.⁷⁴

En sengles notes al peu, es remarca que els protagonistes «son dos que, imiserables! abunden de serts principis moderns» i que Darwin és «lo transformiste, que tothom sab lo ha combatut la verdadera ciencia».

El metge Joan B. Pastor Aicart, que dedica una «oda» a «La creación», caricatura també el científic amb referències a l'evolucionisme en el poema «Salomón II»:

73. *Lo Burinot*, núm. 47 (19-11-1880), p. 3.

74. *Certamen humorístich de la Juventut Católica de Lleyda: 28 desembre de 1880: Inocentades que s'enllasen la una ab l'altra, titulades los maranyosos aparellats*. Lleida: Imp. de Montes, 1881, p. 9. Sobre l'autor, veg. Q. CASALS BERGÉS. «El papel de la prensa en la Renaixença cultural de la Cataluña occidental (1808-1874)». *El Argonauta español*, núm. 8 (2011). <<http://argonauta.revues.org/212>>, i X. TORREBADELLA-FLIX. «L'aportació dels metges de Lleida a l'educació física catalana». *Temps d'Educació*, núm. 43 (2012), p. 109-130. Pel que fa al context local, entre altres estudis de Josep Borrell, veg. «Mostres de poesia popular en la Renaixença lleidatana». *L'Estrof*, núm. 5-6 (hivern-primavera 1982), p. 133-53, i ídem. *Escriptors contemporanis de ponent. 1859-1980*. Lleida: Ajuntament, 1984.

¡Sabe aun más nuestro sabio! Sostiene
 que fue mono su padre y explica
 la razón de faltarle a él la cola
 porque influyen en ello los climas,
 con lo cual nos demuestra el gorila
 que es un mozo de chispa.⁷⁵

Aquesta mena de bromes són recurrents també en publicacions d'altre signe ideològic i, fins i tot, predominantment darwinistes. Així, *La Esquella de la Torratxa* acompanya un retrat dibuixat per «Julián» (conegut pseudònim de Julià Bastinos i Estivill), que sembla correspondre al cèlebre naturalista Marià de la Pau Graells —que aleshores havia esdevingut ja darwinista—, amb els versets següents:

Que l'home provè del mico,
 molts cops hi sentit á dí,
 y mirant aquest subjecte,
 estich per creure que sí.⁷⁶

Similarment, en un poema titulat «Goma», perquè es caricatura un gomós, amb «posat de mona», Emili Guanyavents conclou: «En Darwin tè raó: la proba es clara».⁷⁷

75. J. MARTÍNEZ SANCHIS. *Joan B. Pastor Aicart: Més enllà de la poesia*. València: Universidad de València, 2010, p. 247-250. En un poema dedicat «Al obrero católico», admet, però, que la «vida es lucha», sense les implicacions darwinistes (ibídem, p. 246). La ultraconservadora *Revista Popular*, entre altres referències a Darwin, va publicar un poema de V[entura]. A[RNILLA]. caricaturant «El libre-pensador», núm. 480 (19-II-1880), p. 123.

76. «La teoria de Darwin». *La Esquella de la Torratxa*, núm. 519 (22-XII-1888), p. 811. Sobre l'actitud de Graells envers l'evolucióisme, veg. A. GALERA. «Mariano Graells o la naturaleza útil». A: E. CERVANTES [ed.]. *El naturalista en su siglo: Homenaje a Mariano de la Paz Graells en el CC aniversario de su nacimiento*. Logroño: Instituto de Estudios Riojano, 2009, p. 248.

77. *Almanach de la Esquella de la Torratxa pera l'any 1890*. Barcelona: Llibreria Espanyola de Lopez, 1899, p. 183. El diari tarragoní *La Opinión*, núm. 102 (30-IV-1878), p. 2, recull del barceloní *La Estafeta* (no se'n conserven aquests dies a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona) la notícia d'un «pliego de aleluyas» (apariats populars) editat a Barcelona que, contra les teories de «Mr. Darwin», «pretende demostrar» que «desde 1873» «la miseria ha convertido en monos a muchos individuos de la raza humana que habitan en la pobre España».

Hem vist ja que Joaquim Maria Bartrina publica *¡Guerra a Dios!* (1869) —en què cita Darwin—,⁷⁸ és autor de la traducció *El origen del hombre* (1876) i l'any següent va ser un dels protagonistes de les polèmiques de l'Ateneu Barcelonès, que van estimular la creació de l'Ateneu Lliure.⁷⁹

Entre diversos escrits relacionables amb l'evolucionisme, titula sorprenentment «Contra Darwin» un dels seus poemes, jugant amb

78. P. [2]. La referència no identificada a «Roger» (coordinada successivament amb «Darwin» i «Omboni», a propòsit de «sus sistemas sobre el origen de las especies»), entre altres possibilitats, podria tractar-se d'una errata —figura també així a l'exemplar que n'he adquirit— per [Clémence] Royer, cèlebre traductora i prologuista de la versió francesa d'*On the Origin of Species*.

79. A més dels treballs sobre la traducció ja citats, de l'entrada de D. Núñez per al *Dictionnaire du darwinisme et l'évolution*, vol. I, p. 221-222, i de comentaris més esporàdics en alguns estudis, disposem de la monografia de D. J. O'CONNOR. «Darwinism in Joaquín María Bartrina (1850-1880)». *Kentucky Romance Quarterly*, vol. XXXII, núm. 4 (1984), p. 393-404, i de l'anàlisi de *La América Precolombiana* per J. BOUZA. *El hombre como problema*, p. 148-151. Entre altres estudis meus, em remeto a «Joaquim M. Bartrina i Àngel Guimerà»; «L'escepticisme de Joaquim M. Bartrina a través d'«Epístola»». *Professor Joaquim Molas: Memòria, escriptura, història*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003, vol. II, p. 1153-1181; «Un poema de Joaquim M. Bartrina en lloança de Frederic Soler i de la Renaixença»; «Aspectes de la “modernitat” al segle XIX» i «The Phonograph in Barcelona (1877-1880): Technology and Ideological Controversies». *Quaderns d'Història de l'Enginyeria*, vol. XIII (2012), p. 255-286. Puc afegir que en la *Crònica Meridional*, d'Almeria, almenys des del 29 de març al 17 d'abril de 1878 s'anuncien telèfons donant com a adreça de contacte «D. J. C. [sic] Bartrina, calle de Tallers, núm. 2 Barcelona», que n'és el domicili familiar. En els meus estudis, més enllà del tema, he aportat noves informacions sobre Bartrina i, en futurs treballs, n'afegiré altres que he anat trobant. Per exemple, quant a la faceta poètica catalana, sense entrar en fonts, notícies, edicions, traduccions, imitacions, paròdies, comentaris, homenatges..., es conserven sengles manuscrits de «Mai més!» (Centre Excursionista de Catalunya, caps 375) i d'«—A qui estimas més, li deya», copiat a l'àlbum de viatge d'Apel·les Mestres (ms. 2005 de la Biblioteca de Catalunya, p. 26, en què es retrata Bartrina a la p. 18). El primer, a més de ser musicat per Pedrell, ho ha estat per Cassià Casademont <<http://mdc.cbuc.cat/cdm/singleitem/collection/erato/id/303/rec/93>> i el segon, per Agustí Borgunyó i Garriga (se'n troba la partitura en aquesta mateixa biblioteca, M 4589/24). Entre altres evocacions de Francesc Bartrina, en «Intimas». *Almanaque para el año 1882 de Las Provincias*, p. 277-278, recorda que el seu germà tocava al piano «la Magali», cançó popular recreada en *Mirèio*, de Mistral, i «la sentida complanta / De Guillem», de Milà.

l'antidarwinisme.⁸⁰ Convé tenir present, però, que Bartrina era i seguirà essent un darwinista prou declarat perquè la pretesa abjuració del poema pugui ser considerada tal.⁸¹ Després de narrar-s'hi com un vell babuí, exposant la vida, salva una cria de la seva espècie dels gossos i les bales de l'expedició del naturalista Brehm, es conclou:

Las doctrinas de Darwin abandono,
pues á decir, ¡oh estupidez! se atreve
que mucho el hombre se parece al mono!

Pompeu Gener simplifica la interpretació de la moralitat d'aquesta mena de faula, gènere força conreat per Bartrina: «Darwin se

80. J. M. BARTRINA. *Algo: Coleccion de poesias originales*. 2a edició. Barcelona: Librería Española, 1877, p. 75-77. S'ha reeditat recentment a cura de Pere Rovira (Málaga: Centro de Ediciones de la Diputación Provincial de Málaga, 2002). El poema no figura en la primera edició. En la quarta (Barcelona: Librería Española de I. Lopez, 1884) i en la cinquena (Barcelona: López, Editor. Librería Española, 1892), en ambdós casos a la p. 75 (coincidint amb la paginació de la segona), s'il·lustra amb un retrat de Darwin dibuixat per Josep Lluís Pellicer. A la Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès (ms. 767), es conserva una carta d'aquest artista del 14-XI-1881 manifestant l'admiració per J. M. Bartrina al seu germà Francesc. Havia d'il·lustrar una novel·la del primer titulada *Mr. Arban*, del «gènere» de Jules Verne (*Gaceta de Barcelona*, núm. 268, 15-I-1879, p. 3798, notícia recollida en algun altre diari, i P. GENER, *Amigos y maestros*, p. 299).

81. Si bé a 17 anys havia cantat «La creacion de la poesia» per Déu, com a esperança que compensa el vici del món, i la felicitat celestial en un poema publicat en *El Tesoro: Semanario de Literatura, Ciencias, Artes, Modas y Teatros*, de Còrdova, núm. 40 (2-12-1867), p. 227-228, en uns «Pensamientos», ja hi havia advertit que «por lo regular los pueblos mas supersticiosos son los mas criminales», núm. 31 (30-9-1867), p. 157. M'ocuparé d'aquest i d'altres textos d'aquesta publicació relatiu a Bartrina en un altre estudi. F. BLANCO GARCÍA. *La literatura española en el siglo XIX*. 3a edició. Madrid: Sáenz de Jubera Hermanos, Editores, 1910, vol. II, p. 349-350, interpreta que, «en una composició contra el naturalista anglés le reprende sus aseveraciones sobre la descendencia simiana del hombre, quien en concepto de Bartrina, es mucho menos sensible y caritativo que el mono». M. Polo y Peyrolon va publicar *Parentesco entre el hombre y el mono*. Madrid: s. n., 1878, reeditat anteposant a aquest títol *Contra Darwin: Supuesto* (València: Imprenta de Manuel Alufre, 1881). Aquest llibre va ser lloat per l'*Almanaque para el año 1882 de Las Provincias* (València: Imp. Doménech, 1881), en què l'autor col·laborava, com un «compendio de todas las objeciones que pueden hacerse a la teoría de Darwin» «en nombre de las verdades católicas» (p. 42). Peyrolon ho va agrair (*Epistolari Llorente*. Barcelona: Biblioteca Balmes, 1928, vol. I, carta 74).

engañó al afirmar que el hombre es superior al mono». ⁸² De totes maneres, aquest naturalista recull en *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* el cas —citant, justament, *Thierleben*, de Brehm—, a fi d'il·lustrar la sociabilitat d'alguns animals i, més en general, de refermar-ne el parentiu amb els humans. ⁸³ Bartrina en fa un ús irònic, confiant que el cas avala prou el parentesc, tingut per execrable, amb els primats, més encara en remarcar que moralment no hi estem sempre a l'altura. Amb aquest benentès, satiritza l'egoisme i la crueltat humans, dels quals Darwin ja és conscient, si bé té certa tendència a idealitzar l'home, entre altres motius, a fi de remarcar-ne la superioritat evolutiva i com a compensació de l'origen animal. ⁸⁴ Entre altres, Buffon havia observat ja que els irracionals semblen tenir abastament sentiments que escassegen en els homes. ⁸⁵

Fins i tot, Bartrina havia pensat escriure una «oda à Darwin». Al ms. 1213 de l'Ateneu Barcelonès, f. 3r, hi figuren quatre projectes de «tomito», en què es recollirien, respectivament, les poesies «artís-

82. «J. M. Bartrina». *Amigos y maestros*, p. 305. M'he referit a diversos escrits de Gener sobre Bartrina en «Aspectes de la “modernitat” al segle XIX», p. 28-29. Veg. particularment les variants dels manuscrits en francès de la capsula 5 del fons ja esmentat d'aquell autor.

83. Londres: John Murray, 1871, vol. I, p. 75-76, primera edició, reproduïda en *The Complete Work of Charles Darwin on line* (<http://darwin-online.org.uk>), i la traducció de Bartrina, p. 77. L'episodi de Brehm es va resumir en *La creacion: Historia natural*. Barcelona: Montaner y Simon, editores, 1872, p. LVI. Existeix força bibliografia sobre l'intent de conciliació per Darwin i el darwinisme de la lluita per la vida amb l'altruisme.

84. Veg. també la crítica de l'antropocentrisme en J. M. BARTRINA. «Excepcionalismo». *El Eco del Centro de Lectura*, núm. 1 (10-I-1878), p. 5, datat «Diciembre 1877». A: ídem. *Obras en prosa y verso*, p. 47-49, en què s'aplega també, en l'apartat «Pensamientos y ocurrencias», la consideració que, «si hay alma», «puede haber existido en estado embrionario en el vegetal, rudimentario en el animal y perfecto en el hombre, en lo que atañe a la creación terrestre. Aplicando bien las teorías darwinianas se podría hacer mucha luz sobre esto» (p. 287). No faltava qui propugnava un evolucionisme espiritista, a vegades combinant les teories transformistes amb les d'A. Kardec. Bartrina s'ocupa de l'espiritisme en les notes per a una *Historia de las Supersticiones* reproduïdes en *L'Avençada*, núm. 65 (27-V-1916), p. 3.

85. Aquesta citació encapçala, en castellà, un capítol de la novel·la de F. SOLER. *La batalla de la vida*. Barcelona: Espasa Hermanos, s. a., vol. II, p. 160.

tics» («B»), les «revolucionarias» («C»), del qual formaria part el poema darwinia, les «íntimas» («D») i els «arabescos» («E»).⁸⁶

En l'«Epístola» de Bartrina premiada en els Jocs Florals de Barcelona de 1876, es qüestiona l'evolució de l'«*homo sapiens* de Linneo», designació que, inclosa la referència a aquest naturalista, respon a la nomenclatura científica. Es dubta si «es per ventura / un cercle lo progrés qu'ara'ns retorna» «al primé' estat salvatge d'ahont sortirem», remarcant la qüestió de la reminiscència dels comportaments primitius, present també en altres escrits de Bartrina.⁸⁷

86. La llista de projectes es troba entre els poemes «Rehabilitación», al qual ja em referiré, i «—¡Cómo corren los postes telegráficos!» (*Obras en prosa y en verso*, p. 301). La indicació «una oda à Darwin» s'ha afegit després de «Para C lo del Aleluya», arquejant el text perquè cabés al full. No sé si aquesta nota té res a veure amb les al·leluies esmentades.

87. *Llibre d'Or de la moderna poesia catalana*. Barcelona: La Renaixensa, 1878, p. 39-43. Es conserven diversos exemplars de l'edició d'aquest poema publicada per la mateixa editorial dos anys abans (*Epístola: Premiada ab la joia oferta per la societat «La Misteriosa» en los Jochs Florals d'enguany*) amb dedicatòries autògrafes (a la Biblioteca de Catalunya, sengles a Joan Sardà i a Marià Aguiló, aquesta acompanyada del retall d'una ressenya que s'hi atribueix a Teodor Llorente; a la Biblioteca Rector Gabriel Ferraté, a Frederic Soler, i a l'Arxiu Històric de la Ciutat, a la redacció de *Las Circunstancias* —l'exemplar, registrat, segons ha tingut l'amabilitat d'indicar-me Patrícia Jacas, l'I-XII-1931 deu provenir del fons de J. Güell i Mercader, la data d'entrada del qual, però, no consta—). El certificat del premi es guarda a l'Ateneu Barcelonès (ms. 846). El poema s'ha reeditat recentment per Rossend Arqués («Les poesies catalanes de Joaquim Maria Bartrina». A: *Momenti di cultura catalana in un millenio*. Nàpols: Liguori, 2003, vol. II, p. 78-81) i per Rosa Cabré (J. M. BARTRINA. *Cor infinit i altres poemes*. Lleida: Punctum, 2012, p. 82-86). Entre les abundants mostres del gènere, he trobat altres edicions d'una altra de Bartrina: «Endressa. Á un amich que vá á casarse». *Almanach de la Esquella de la Torratxa per a l'any 1894*, p. 148. L'amic és Jaume Ramon i Vidales i el poema es reproduïx també en *Lo Vendrellench*, núm. 540 (1-2-1903), p. 2, en què es data a Reus el 15-VIII-1875. S'havia adduït ja la del *El Baix Penadés*, núm. 18 (25-7-1906), p. 2-3, per M. BOFARULL I TERRADES. «Jaume Ramon i Vidales, un historiador del Penedès». *Miscel·lània penedesenca*, vol. X (1987), p. 198, i M. CORRETGER. «Joaquim M. Bartrina: poeta i teòric de la revolució». A: ídem. *Al marge: escriptors catalans del segle XIX*. Benicarló: Onada Edicions, 2012, p. 88. Il·lustren particularment l'atavisme el pròleg a la 2a edició d'*Algo*, l'«arabesco» XXVIII (p. VIII i 164-166) i el ms. 1213 de l'Ateneu Barcelonès, f. 4r. L'11-II-1879 va donar a l'Ateneu Lliure una conferència sobre *La supervivencia del pasado* (*Memoria y discurso leídos en la sesion inaugural del Ateneo Libre de Cataluña: Celebrada el 22 de noviembre de 1879*. Barcelona: Tipografía de la Academia de Ullastres, 1880, p. 10, i la premsa).

Simplificant i tan sols en certa mesura, es podria considerar que Bartrina tendeix a un darwinisme pessimista, com s'ha suggerit en el cas de Sully Prudhomme, un poeta amb qui se l'ha comparat.⁸⁸

Això no suposa que Bartrina no assumeixi la noció de progrés, com manifesta particularment el discurs com a secretari de l'Ateneu Lliure.⁸⁹ Pere Estasén la relaciona amb el darwinisme a propòsit d'uns versos de Bartrina en què el Dimoni simbolitza la revolució i Caïm el treball:

¡Plaza al triunfante carro del Progreso
que arrastra Caín y empuja Satanás!⁹⁰

Estasén considera que «la teoría de la evolucion nos enseña que todos los orígenes son humildes, y que solo el trabajo, la actividad acumulada, lo encumbran todo, lo perfeccionan y lo elevan» i que aquests i «el deseo de vivir más y mejor son los móviles del progreso, que se encuentra espoliado por la necesidad y el dolor».⁹¹

88. N. WANLIN. «La poétique évolutionniste, de Darwin et Haeckel á Sully Prudhomme et René Ghil». *Romantisme*, núm. 154 (2011), p. 98-100.

89. *Ateneo Libre de Cataluña: Discurso y memoria leídos por su presidente y secretario: Sesión inaugural celebrada el 6 de octubre de 1878*. Barcelona: Sucesores de N. Ramirez y C.^a, 1878, p. 7-14.

90. J. M. BARTRINA. «Rehabilitación». *La Lauseta: (La Alondra, —La Lodola, —L'Alouette): Almanaque del Patriota Latino [...]* per a l'any 1878, p. 152-153, juntament amb una traducció francesa obra de l'autor i una imitació en occità de L. Saviè de Ricard, traduïda per ell mateix també al francès. Aquests textos, a excepció de les traduccions franceses, es recullen en *Obras en prosa y verso*, p. 322 i 387. Se'n conserven un parell de versions en el ms. 1213 de l'Ateneu Barcelonès, f. 2v-3r, en què porta la lletra C, que l'adscriu al «tomito» de poesia revolucionària, i 4v. El poema ha estat traduït, a més, al portuguès per Teixeira Bastos (*La Publicidad*, núm. 1378, 3-XII-1881, p. 2; *El Eco del Centro de Lectura*, núm. 50, 11-XII-1881, p. 7) i Fernandes Costa (J. M. BARTRINA. *Alguma cousa*. Lisboa: Companhia Nacional Editora, 1890, p. 28). En *La Honorata*, núm. 13 (2-X-1885), p. 46, es relaciona amb una conferència de l'Ateneu Lliure. Veg. també R. FERRERES. *Verlaine y los poetas modernistas españoles*. Madrid: Gredos, 1975, p. 40-41, i I. GRAS VALERO. «El Decadentisme a Catalunya: interrelacions entre art i literatura». Tesi doctoral. Dir. T. M. Sala García. Universitat de Barcelona, 2009, p. 320-321, i ídem. «La introducció del decadentisme a Catalunya». *Revista de Catalunya*, núm. 273-274 (setembre-octubre 2011), p. 80-81.

91. P. ESTASÉN. «La creación, según Haeckel» (datat a Barcelona el 26-VII-1878). *Revista Contemporánea*, vol. XVII: II, núm. 68 (30-IX-1878), p. 165. Estasén va publicar diversos escrits sobre el darwinisme i fins es va anunciar l'edició

Més anecdòticament, Bartrina invoca que Darwin «pregona / que el hombre desde mono pasó a hombre», a fi de construir un *calembour* amb el cèlebre personatge de l'*Othello*, de Shakespeare, que hauria arribat a «mujer» «Desde-mona».⁹²

Curiosament, fa pensar en «Epístola» i «Contra Darwin», de J. M. Bartrina, el poema antidarwinista «Plet ab Darwin», d'Emili Pascual i Amigó, amb el significatiu lema de «Mentida!...», recollit al manuscrit *Flors catalanes* (1883-1888), al volum dedicat a aquest darrer any:

Confirma Darwin hi creu,
Donanto com á ben cert
Sents encomanarse á Deu,
Hipótessis de cap-vert.

Diu, serne tots quadrumans
Descendents en som del mono,

---

d'un llibre seu sobre *El transformismo, o teoría de la evolución* en la «Biblioteca de Perojo» (*Gaceta de Barcelona*, núm. 77, 21-II-1878, p. 1126). També per a l'editorial de Perojo, concretament per a la «Colección de Filósofos Modernos», Estación havia de traduir *Las obras filosóficas de Spencer: Los primeros principios*, que es van publicar en versió de J. A. Irueste el 1879 (Mª Dolores Díaz REGADERA. *José de Perojo y Figueras (1850-1908): Neokantismo y reformismo*. Tesi doctoral. Dir. Diego Núñez Ruiz. Edició en microforma. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, 1996, p. 693) i Haeckel (segons s'anuncia, per exemple, en la propaganda editorial de les *Obras dramáticas* de G. Núñez de Arce. Madrid: Perojo, 1879).

92. *Obras en prosa y verso*, p. 335 (veg. també la referència a aquest personatge shakespearí de la p. 278), reproduït de *Las mujeres y sus nombres: Colección de epigramas en verso por D. Salvador Carrera: ¡Ellas!! por D. J. de Aragón* [pseudònim que s'hi atribueix a Bartrina]. Barcelona: M. Pujol Martínez, 1876. Encara que he trobat notícies d'aquesta edició en la premsa de l'època, no l'he localitzada encara. N'he pogut adquirir, però, un exemplar del mateix any amb el peu «Imp. de "La Renaixença" 1876», en què el poema figura a la p. 147 i se'n troben altres no recollits en les *Obras en prosa y verso*. Rossend Arqués va tenir l'amabilitat de deixar-me consultar una fotocòpia d'un altre conservat a La Casona, de Tudanca (Cantàbria), Casa-Museu de José María de Cossío, on es guarda la biblioteca d'aquest bibliòfil i estudiós de J. M. Bartrina, al qual va dedicar l'article «En torno de Bartrina». *Hispanófila*, núm. 2 (gener 1958), p. [1]-7, integrat en ídem. *Cincuenta años de poesía*. Madrid: Espasa-Calpe, 1960, p. 599-605. Feliçment, he pogut localitzar també un exemplar de l'edició d'*El cléro, su origen, sus vicios y sus crímenes: Historia de los sacerdotes de todas las religiones por Joaquín M. B*...* Barcelona: Establecimiento Tipográfico de Luis Fiol y Grós, 1870, adquirint per F. Fliedner i guardat a la Biblioteca de la seva fundació (Madrid), a la responsable de la qual, Antonia Manzaneque, n'agraeix la tramesa de reproduccions.

Per conseqüència, germans,
Ab uns senyors de tant tono.

Aqueix home qu'estudia,
iL'homo sapiens de Linneo!...,
Qu'es un mono ¿qui ho diria?
—Sols la ploma d'un ateo.⁹³

[...]

Protestem, tots junts nosaltres,
Y qu'ho fassin los demés:
Lo que diu Darwin y d'altres,
Ho crec jo benbe'l revés.

[...]

Miréu, detingudament
Lo que fá la societat,
Y digáume francament;
iDarwin no ba ben errat!

[...]

—iPer mi, no venim del mono,
Per més que som quadrumans;
Que cada dia reflexiono
qu'hi aném ha dejenerans!!... —

Amic i valedor de Bartrina i poeta ocasional, Pompeu Gener retrata, mig en prosa i mig en vers, ressaltant-ne el darwinisme, una noia parisenca de qui manifesta estar enamorat fins al punt de voler casar-s'hi, pel civil («a l'istil de Reus»):

93. P. [39]-[41]. Veg. P. VILA. «Dos cançoners catalans del segle XIX desconeguts». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, núm. 39 (1999), p. 176, i amb R. PINYOL i J. M. FRIGOLA. «Justí Pepratx, transcriptor de Verdaguer i recopilador de literatura catalana». *Anuari Verdaguer*, núm. 12 (2004), p. 94 i 112. Agraïxo la consulta d'una reproducció del manuscrit dipositada a la Societat Verdaguer a M. À. Verdaguer i R. Pinyol. El títol del poema coincideix amb un que va ser presentat, infructuosament, al VIII Certamen Literari d'Olot amb el lema «L'home sense Deu, no es home!...» (*L'Olotí*, vol. X, núm. 507, 15-VIII-1897, p. 255).

[...] sab de memoria a Proudhon, a Haeckel, Strauss, Darwin, etc etc., y
 Diu que de Deu may no n'hi [ha] agut
 que'l pare Adam no hi fó sigut
 y que los homs ne som nascut[s]
 tots d'un gran simi.⁹⁴

Gener dóna a entendre que ella comparteix la ideologia d'amb-dós. En l'obra d'Apel·les Mestres, abunden les referències a la natura, que a vegades, particularment en *Microcosmos*, observa amb perspectiva, en part, de naturalista, i es troba alguna al·lusió al darwinisme.⁹⁵ El seu germà Arístides, en el poema «Lo món», caricatura un «naturalista sabi» que, en trobar un «centauro», es vanta:

94. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, fons Apel·les Mestres, 5D.52-13/2, AM1791, carta datada a Saint-Moritz el 21 d'agost de 1876. En l'obra de Gener *Los Cent Conçeyls del Conçeyl de Cent escrits de ma de Fra Feliu Piu de Sanct Gviu canonie de la Seu ab altres Maximes e veritats que shi enclouben e fon en vers* (Barcelona: Massó e Casas Lhbraires, a la marca de L'AVENÇ, 1891), s'exalça burlescament aquest imaginari frare per damunt, entre d'altres, de Darwin (p. IX). Gener encara encapçalarà amb una arquetípica citació d'Spencer («Lo plaher es signe de vida. / La moral es lo plaer») el poema «Macabra vital», publicat en *Juventut*, vol. I, núm. 26 (9-VIII-1900), p. 408. Hi empelta, però, ja concepcions en voga durant el Modernisme.

95. Apel·les MESTRES. *Microcosmos: Versos catalans: Intimas y fabulas*. Barcelona: Impr. de «La Renaixensa», 1876. En un dibuix del 21-IX-1874 aplegat al seu *Llibre vert* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Departament de Gràfics, núm. 15467, vol. I, imatge 32), contraposa el «primé Pare» segons els «antichs», Adam, al que ho és per als «moderns», un mico. En aquest mateix àlbum (vol. II, imatge 35), es recull un retrat de Gener (se'n conserven fotografies al fons d'aquest autor del mateix arxiu, caps 1 i 2) datat el 5-IV-1877, en què es ressalten els referents darwinistes d'*El diablo y la muerte*, que s'acabarà titulant *La mort et le diable*. Mestres podria ser l'autor del primer acudit de l'*Almanach de la Campana de Gracia*. 1878, p. [4], de la sèrie «Recorts de l'any», encara que la seva signatura s'ha ubicat entre la tercera imatge i el peu corresponent. S'hi satiritzen els membres de l'Ateneu Barcelonès que van prohibir les conferències positivistes i darwinistes animalitzant-los com a ases que expulsen Pal·les Atenea, que porta un llibre amb els noms de Darwin i d'Spencer, del seu temple. A propòsit d'una altra caricatura seva, amb tres cranis, un dels quals hauria de correspondre a l'«home de ciencia més conegut entre els que no n són», la revista *Pèl & Ploma*, núm. 23 (4-XI-1899), p. 2, conclou que Darwin, «per Espanya, encara no està prou madur».

Y pues só'l descubridor
y ab mon nom lo classifico
ni de Darving ni del mico
parlaran ab tan furor.⁹⁶

Josep Maria de Lasarte, en un poema titulat amb la trilogia florallesca, contraposa el diàleg d'interlocutors de diverses creences, entre els quals un darwinista «segur que, l'home, ve del mico».⁹⁷ La idea es repeteix en una de les seves «Burbujas», remarcant-ne el potencial ateisme, si bé ell és creient: «Síntesis de la filosofía moderna: Dios es un mito, y e[!] hombre *fué* un mico».⁹⁸ Maçó interessat per diverses tendències, en alguns dels seus assaigs es refereix també al darwinisme (per exemple, planteja la qüestió de «las transmisiones hereditarias» —citant Darwin i Galton— per demanar «un medio que á la par extirpe la transmisión del vicio y active la de las virtudes», precisa que «la victoria no corresponde al más fuerte ni al más sabio, sino al mejor equilibrado» y recorda els estudis darwinians sobre plantes carnívores).⁹⁹

Cels Gomis, cantant l'universalisme del «geni», les obres del qual són patrimoni de tota la humanitat, destaca Darwin, entre altres celebritats de diversos camps.¹⁰⁰ També es mitifica aquest naturalista com a model en la narració «Una conciencia (!!!)», d'Emili

96. MARTÍ-RICART [Aristides Mestres; veg. J. RODERGAS I CALMELL. *Els pseudònims usats a Catalunya*. Barcelona: Millà, 1951, p. 280, i A. MANENT; J. POCA. *Diccionari de pseudònims usats Catalunya i a l'emigració*. Lleida: Pagès, 2013, p. 316]. *Poemas, fábulas, quentos, novelas: Cuadros de la escuela realista en catalá modern*. Barcelona: Imprenta de L. Obradors, 1880, p. 23.

97. J. LASARTE. «La patria, la fe y l'amor». *L'Avi*, núm. 6 (I-XI-1878), p. 3. La part relativa a la «Fides» es recull a ídem. *Divagacions*. Barcelona: Imprenta del PRINCIPADO, 1881, p. 34.

98. J. M. de LASARTE DE JANER. *Mocedades (1868-1888): Versos y prosa*. Barcelona: Establecimiento Tipográfico «La Academia», 1888, p. 231. S'havia publicat anònimament en *El Tiburon. Almanaque para 1872*, s. p.

99. Les citacions provenen d'articles publicats, amb el criptònim «N.», en *El Diluvio*, dirigit pel seu oncle Manuel de Lasarte: «Dos palabras sobre transmisiones hereditarias», núm. 35 (16-III-1879), p. 904-905; «Cartas filosóficas: VIII: La ciencia antropológica», núm. 89 (9-V-1879), p. 2367-2368, i «El movimiento en la vida vegetal», núm. 112 (I-VI-1879), p. 3001-3002. Tots tres es recullen en *Mocedades*, p. 169-171, 201-203, i 215-217, si bé no aquesta part del tercer.

100. C. GOMIS. «La patria del home». *L'Avens*, núm. 11 (febrer 1883), p. 125-126. A: *Primer certamen socialista: 1885*. Reus: Centro de Amigos, [1885], p.

Guanyavents, el protagonista de la qual ocuparia «un lloch honrós» al «temple de la gloria», «al costat» «dels Darwin», per bé que li usurpen la invenció.¹⁰¹ En *La Campana de Gracia*, es troba el jeroglífic «: + Edison / Darwin, Tyndall / Decembre 1. / 1.000 1.000», la solució del qual es va publicar en el número següent: «Com mes sabis mes humils».¹⁰²

L'enginyer Melcior de Palau, que va ser catedràtic de geologia i paleontologia a l'Escuela Especial de Caminos, Canales y Puertos, en «La poesía y la ciencia», que serveix d'«Oda-prólogo» a *Verdades poéticas*, proposa:

Canta la selección de aves y flores,
que es un himno entonar á la belleza,
copiosa fuente de vital progreso,
fecunda ley que hasta el reptil acata.¹⁰³

Entre altres poemes seus relacionables amb el darwinisme (com «A la geología» o «Las plantas insectívoras»), en «La unidad de las fuerzas» juxtaposa «la unidad celular» proclamada per Haeckel a la «unidad de un Dios», per la qual «van mártires cristianos á las llamas».¹⁰⁴ Palau considera que el poema de Vicent Wenceslau Querol «La fiesta de Venus» plasma «Eros, explicado según las teorías de Darwin, enlace del mundo antiguo con el moderno».¹⁰⁵ En el discurs d'ingrés a la Real Academia Española, sobre «La ciencia como fuente de inspiración poética», es refereix a «la fecunda y docente ley de la evolución», si bé matisant que, «en manera alguna, como creen muchos, es sinónima de progreso», ponderant que la

---

572-573. Sobre les relacions entre anarquisme i darwinisme, veg. en particular diversos treballs d'Álvaro Girón, amb referències, entre altres, a Josep Lluas.

101. *La Tomasa*, núm. 42 (14-VI-1889), p. 2.

102. Núm. 499 (16-II-1879), p. 3, i 500 (23-II-1879), p. 3.

103. M. de PALAU. *Verdades poéticas*. Barcelona / Madrid: F. Granada y C.^a, Editores, 1908, p. 24. S'havia llegit en un banquet d'homenatge a Pompeu Gener amb motiu de la publicació de *La mort et le diable (La Esquella de la Torratxa*, núm. 115, 2-IV-1881, p. 1), va ser editada en el *Boletín del Ateneo Barcelonés*, núm. 8 (abril-juny 1881), p. 315-324, i es va reproduir en alguna altra revista. Veg., a més, el meu article «La ciència en la poesia catalana del segle XIX», p. 35-37 i 52-53.

104. *Verdades poéticas*, p. 109.

105. *Acontecimientos literarios, 1889*, p. 31,

troba «més humana en Herbert Spencer, que en Darwin y Lamarck» i recordant com a precursors del transformisme Goethe i Erasmus Darwin, «el poeta de la evolució», a més d'esmentar «el célebre biòleg Huxley». ¹⁰⁶

Seria sorprenent la presència del darwinisme en un poema èpic sobre la conquesta de Mallorca, si no fos per la curiosa combinació de cientisme i espiritisme a la qual tendeix el seu autor, el també enginyer Damas Calvet. En *Mallorca cristiana*, defensa l'evolucionisme no tan sols material, sinó també espiritual, en una nota als versos «[...] á tall de la viventa / molécula, n'es hom / tal volta la *monera* / d'angéliques creacions»:

Lo que Darwin anomenava selecció natural es una lley universal del Cosmos; mes, tant ell com sos deixebles, s'han ocupat solzament de las formas, sens fer cas dels precentres dinámichs o psíquichs, moradas mes o menys elevadas que las ánimas. ([André] Pezzani. *Filosofia Novíssima* [*Une philosophie nouvelle*]).

Consecuencia lógica del transformisme de la matèria, ha d'ésser pels verdaders philósophs lo transformisme de l'esperit. ¹⁰⁷

El célebre savi musulmà Al-khazini hi és presentat com «Lo Darwin d'aquells segles», bo i comparant de la transformació alquímica amb la zoològica:

D'altres metalls transmutació, se'n creya
l'or temptador, de mes en mes perfecte;
com de l'animal série en lo pinacle,

¹⁰⁶. *Discursos leídos ante la Real Academia Española en la recepción pública del Ilmo. Sr. D. Melchor de Palau el día 22 de noviembre de 1908*. Madrid: Tipografía de la Revista de Arc[hivos]., Bibl[iotecas]. y Museos, 1908, p. 14, 17 i 23-24. Aquests comentaris no exclouen que pugui ser autor del laudatori article necrològic «Darwin», en què, com en el primer poema de Palau citat, es qualifica de «hermosas» las «teorías de la selección y de la lucha por la existencia», signat amb el criptònim «P.», d'*El Mundo Ilustrado*, vol. VI, quadern 124 (1a sèrie) / vol. II, quadern 28 (2a sèrie) (1882), p. 118-119, revista en què aleshores s'encarregava de la «crónica científica».

¹⁰⁷. Barcelona: Estampa de Fidel Giró, 1887, vol. II, p. 79 i 529-530. Veg. M. JORBA. «Introducció a l'èpica catalana del segle XIX» i M. R. FONT. «Aportació de la poesia empordanesa a l'èpica catalana del segle XIX: "Mallorca cristiana", de D. Calvet». *Anuari Verdaguer*, núm. 1 (1986), p. 11-33 i 51-67.

al home avansant sempre, N'Alkarini,
ja en tals segles, com Darwin, entreveya.¹⁰⁸

No tan sols es recorre a Darwin, sinó també a [W]allace, «emul» seu, per a l'explicació de la pèrdua de pèl dels homínids a causa del costum de dormir d'esquena, «suposant que Déu hi encarnà una ànima perfectible des de que l'evolució dels quadrumans fou apte per rebre-la», i a *Natürliche Schöpfungsgeschichte*, de Haeckel, en què es troben descrits els «animalassos» primitius, a propòsit d'una «visió en l'aygua», induïda per la vident jueva Lia i descrita pel darrer cabdill àrab de l'illa (Yahie), sobre l'origen i transformació de la vida:

— Lluyta, la lluyta sempre; guerra, carnatge y mort! —
vehent aquell glop d'áygua feta una mar, ell deya:
y estranys y horribles monstres als infusoris creya,
los uns dragats pels altres sufrint la lley del fort.
iLluyta, la lluyta sempre: guerra, carnatge y mort!

Dels primers temps del món allí hi vegé passar
los colossals gripaus, los drachs, las serps pennatas,
los cocodrills-dufins, cignes vestits d'escatas,
aus de llarchs bechs dentats, grans pops, serpents de mar,
dels primers temps del mon allí hi vegé passar.

Y als unglats camacurts dels arbres moradors
á perdre comensant del cos la pelussera,
y á aquells qui al elefant d'asprada cabellera,
al cervo gegantí y als diornis voladors,
cassavan ab boscalls, en covas moradors.¹⁰⁹

108. *Ibidem*, p. 29. En nota (p. 495), es remarca que s'ha versificat un passatge d'un text aportat per «Contreras. *Estudis sobre'ls àrabs*». Certament, aquest arabista no tan sols cita el text sinó que el relaciona ja amb Darwin. Veg. R. CONTRERAS. «Movimiento civilizador de los àrabs». *Revista de España*, núm. 79 (març-abril 1881), p. 38, i ídem. *Recuerdos de la dominación árabe*. Granada: El Defensor de Granada, 1882, p. 155, en els quals ja es comet l'errata de confondre la «z» d'«Al-khazini» amb una «r» i l'error de situar-lo dos segles abans. J. W. Draper havia citat també aquest fragment en la seva *History of the Conflict Between Religion and Science* (Nova York: D. Appleton & Company, 1875, p. 118) traduïda al castellà (Madrid: Imprenta, Estereotipia y Galvanoplastia de Aribau y Cia., 1876, p. 121).

109. *Mallorca cristiana*, vol. II., p. 87-88 i 533-534. En el discurs presidencial del certamen de l'Asociación Literaria de Gerona, va proposar abordar la qüestió

Frederic Rahola, en «La lucha por la vida», després d'il·lustrar que el «coracolillo» és devorat pel peix petit, que aquest és menjat pel gran, el qual, al seu torn, és capturat per l'home, que també ha de lluitar contra els perills externs i interns, conclou:

¡Es, en verdad, terrible la existencia
Por fatal ley desde su albor regida,

El espacio que un sér al vivir llena
Es robado á otro sér con saña impía!¹¹⁰

L'autor destaca Darwin com «uno de los más singulares y grandes pensadores» i considera la seva teoria com un «ariete formidable contra las aristocracias», en integrar l'home en el regne animal, en especial arran de la dignificació del cuc en un llibre seu, que ha de

---

social «oposant al problema científich de la lluyta per la existencia l'asserció, científica també de la solidaritat del treball» (Girona: Imprenta y Librería de Paciano Torres, 1889, p. 28). Un altre enginyer, Silví Thos i Codina, relaciona la «levadura de la poesía» que es troba en «la ciencia» amb el creacionisme en els articles publicats en el *Diario de Barcelona* i recollits a *De Comillas a París (agosto a octubre de 1889)*. Segona edició. Barcelona: A. López Robert, Impresor, 1890, p. 174, i *passim*.

110. F. RAHOLA. *Gotas de tinta: Colección de poesías*. Barcelona: Imprenta de Luis Tasso Serra, 1885, p. 190-191; recollit ja en *Brumas y celajes: Poesias*. Madrid: J. A. Fernando Fé; Barcelona: Eudaldo Puig, 1878, p. 18, amb variants. Es troben altres poemes sobre el tema, com Apeles MESTRES. «Compensacio». *Microcosmos*, p. 23; T. de A. GALLISÀ. *La batalla de la vida: Poema en 5 cantos dedicado a los niños*. Barcelona: Impr. y Litografía de Faustino Paluzie, 1882, que planteja, doctrinalment, «la lucha entre el bien y el mal, el combate encarnizado de la materia contra el espíritu» (J. RODERGAS. *Els pseudònims usats a Catalunya*, p. 134, el considera un criptònim de Pau Estorch i Siqués usat en el drama *Amor de mare*, però, en aquesta obra, figura com a coautor juntament amb «Lo Tamboriner» i en els llibres signats per Gallissà es troben dades biogràfiques seves); MIRANIUS [pseudònim reconegut de Mateu Obrador]. «Lleys del mon». *L'Ignorancia*, núm. 65 (11-XII-1880), p. 4, que pren com a tornada la dita «Es peix grós / Sempre se menja es petit», anterior al darwinisme; I. FRIAS. «Viurer es lluytar». *La Veu del Camp*, núm. 4 (5-IV-1885), p. 43, autor també de l'article «Lluytar es viurer» (datat el gener de 1883). *Valls-Vilanova-Barcelona*, p. 5, i d'altres de tema científic, com els publicats en la revista del Centre de Lectura de Reus; R. MARTÍNEZ GONZALO. «La lucha por la existencia». *Barcelona Cómica*, núm. 15 (7-IV-1894), p. 6, en què s'esmenta Darwin... Veg. també la narració de L. BARTHE. «*The Struggle for Life*». *La Ilustracion Ibérica*, núm. 104 (27-XII-1884), p. 818-819.

correspondre a *The Formation of Vegetable Mould, through the Action of Worms. With observations on their habits* (1881).¹¹¹ Amb motiu de la fascinació per les col·leccions zoològiques portades a l'Exposició Universal de 1888, encara que es remunta als fabulistes per justificar que l'observació del comportament animal ajuda a entendre l'humà, remarca que el darwinisme confereix fonament científic a la comparació.¹¹²

Ramon D. Perés subtitula «Darwiniana» el poema «En el jardín zoológico», recollit als seus *Cantos modernos* (1888), il·lustrats per Apel·les Mestres.¹¹³ S'hi suggereix el paral·lelisme de l'home amb altres animals, particularment amb un «corpulento orangután» que «contempla / á un corro de nodrizas y soldados / gozándose en los juegos de los niños / cual gozan con sus nietos los ancianos».¹¹⁴ L'etimologia d'aquest animal ('l'home de la selva') en remarca ja l'aspecte humà, que va fascinar també Darwin, tot i que altres primats ens són més pròxims.¹¹⁵

En la poesia de «Josep Aladern» (Cosme Vidal), abunden les referències darwinistes. Ho il·lustren particularment alguns dels poemes de *Sagramental*, prologat per Gener, a qui l'autor, en una carta del 4 de juliol de 1890, havia remarcat la voluntat de fer poesia de caràcter «positivista e inductiu» (fons de Gener esmentat, capsa 14). El poemari (tancat «l'últim dia» d'aquell l'any) s'inicia amb un poema,

111. F. RAHOLA. «Artículos del género inglés: VI: Darwin y los gusanos de tierra». *La Ilustracion*, vol. II, núm. 91 (30-VII-1882), p. 375 i 378, i *El Eco de la Provincia*, núm. 264 (12-XII-1885), p. 1.

112. F. RA[H]OLA. «Algo de zoología». *La Vanguardia*, núm. 279 (13-VI-1888), p. 1.

113. Barcelona: Imprenta de Jaime Jepús, 1888, p. [109]-110.

114. En canvi, en un article titulat «Darwinismo», signat «Una cotorra» i publicat en la revista humorística *El Loro*, núm. 17 (29-IV-1882), dubtant de les teories de Darwin, s'havia recomanat no adreçar-se als orangutans dels parcs zoològics cridant-los «¡Ola, abuelito!». En aquesta publicació, es troben altres ironies sobre aquest naturalista (veg., per exemple, T. «Perros grandes y chicos», núm. 29, 12-VI-1889, p. 1, i «Picotazos», núm. 27, 28-VI-1882, p. 4).

115. A més de la possible contemplació directa d'aquest animal, Perés podria partir d'estudis o reportatges, com el que dedica *El Mundo Ilustrado* a «El orangután del jardín zoológico de Francfort», vol. III, quadern 57 (1880), p. 265, 279-290.

«Homo ferus», en què, després d'evocar la lluita per l'existència de l'home primitiu, proclama el triomf del darwinisme:

[...] l'humana ciencia,
 ab calcul y experiència,
 declara sens valor, per anticuadas,
 las tradicions sagradas
 que explican que d'Adam tenia la forma
 que Deu li va doná al pendres per norma.

Los que creyeu ab fé aqueixos misteris
 perque la ciencia y Deu creyeu que es una,
 sens que la passió us vencia,
 confesseu que es vritat que'l fill de l'Eva,
 mercé à la selecció á Déu se encamina;
 y al contemplá'l passat desde eixa altura,
 que nos dona la Ciencia,
 regoneix ab content la rahó seva
 que es obra mes honrosa y mes divina
 conquistar l'animal tanta cultura
 que no d'angel tornarse bestia impura.¹¹⁶

En «La vera y la falsa glòria», més provocativament proclama:

Molt mes gran que Moissés creador de rasses
 la ciencia à Darwin creu:
 Moissés va somniar lo que no era,
 Darwin ha vist lo que és.¹¹⁷

Un altre poema es titula «Antidarwinisme», en la línia de «Contra Darwin», de Bartrina:

Des l'edat primordial
 (segons demostrà Darwin)
 en que era l'home animal,
 ha anat deixant son instint
 y s'ha fet ser racional.

116. *Sagramental: Poesías modernas*. Reus: Imp. de Celestí Ferrando, 1891, p. 5-6. Sobre aquest autor, veg., en particular, diversos estudis de Magí Sunyer.

117. *Ibídem*, p. [33]. Ja n'hem vist la crítica d'Yxart.

Pero á Darwin combatent
 si un molt bé s'ho reflexiona,
 veu á l'home clarament
 fent de la seva persona
 l'animal que es mes dolent.¹¹⁸

De manera similar, en «Atavisme», es pregunta, retòricament, si perdura «l'instint del carnicer» en l'home.¹¹⁹

Es troben també diversos poemes humorístics, sovint anònims, basats en comparacions animalístiques de la humanitat, amb títols com «Història natural» o «Exposició zoològica», no necessàriament darwinistes.¹²⁰

La recepció posterior

Seria interessant historiar també la incidència de l'evolucionisme en la literatura catalana del Modernisme als nostres dies, interval en què, malgrat la transformació de les concepcions dominants, continua essent un referent important i subversiu, tot i ser també caricaturat, qüestionat i reinterpretat. Així, Pere Coromines recorda haver-se format en una època de polèmiques darwinistes, Jaume Brossa destaca Darwin, juntament amb Spencer, entre els «grans sintetisadors del segle», Gabriel Alomar considera l'*Origen de les espècies* «el començament messiànic d'una era» i el seu autor un «veritable profeta» i Eugeni d'Ors proclama que «la idea de *progrés* duta per l'evolucionisme a la biologia representa un formidable element antimecànic, un seriós

118. *Ibidem.*, p. [27]. Veg. el poema homònim de P. TALLADAS. *La Esquella de la Torratxa*, núm. 611 (27-IX-1890), p. 615, en què, considerant que els «homes de moda», encarnats en un «fátuo» que se les dóna de conqueridor, proven que «aném degenerant», ironitza que «degué estar Darwin de broma».

119. *Sagramental*, p. 62. Veg. també J. ALADERN. *Impietats: Poesias escullidas*. Falset: Estampa de Manuel Ferré, 1891.

120. Per exemple, X. «Historia natural». *La Gorra de Cop*, núm. 1 (24-X-1875), p. 3; TRES DE SECAS [Pseudònim de Manuel Angelon; veg. J. RODERGAS. *Els pseudònims usats a Catalunya*, p. 321, i A. MANENT; J. POCA. *Diccionari de pseudònims usats Catalunya i a l'emigració*, p. 430]. «Historia natural (al alcans de tothom)». *La Esquella de la Torratxa*, vol. II, núm. 2 (22-XI-1874), p. 3; J. VILAR. «Exposicio zoològica: Tipos socials». *L'Avi*, núm. 12 (13-IV-1879), p. 2.

obstacle a la concepció estàtica i eternalment equivalenta del món».¹²¹ Cal ressaltar també la promoció editorial de Darwin per Vicente Blasco Ibáñez i l'aplicació de l'evolucionisme a la seva narrativa, en una línia naturalista, i la incidència de Wells.¹²² Entre moltes altres referències, voldria almenys recordar el llibre *Conceptes 1939*, del

121. P. COROMINES. «Revisió de valors del segle XIX». *Obres completes*. Barcelona: Selecta, 1972, p. 1079. J. BROSSA ROGER. «La joventut catalana d'ara». *L'Avenç*, núm. 13/14 (15/31-VII-1893), p. 206. A: J. CASTELLANOS [ed.]. *El Modernisme*. Barcelona: Empúries, 1988, p. 34; en la mateixa revista, vol. IV, núm. 9 (setembre 1892), p. 260, Brossa, en «Viure del passat», havia elogiat Alemanya, perquè, «baixant de l'especulació metafísica, ha seguit la revolució dels Darwin, Lyell, Wallace, en les ciències naturals, donant omes com l'Haecckel i creant la psicologia fisiologica». Gabriel ALOMAR. «El cinquantenari de Darwin». *Sportula (1907-1908): Articles d'El Poble Català*. Palma: Moll, 2000, p. 237-238. Eugeni d'ORS. «Els fenòmens irreversibles i la concepció entròpica de l'univers». *Arxius de l'Institut de Ciències*, núm. 1 (1911). A: «Eugeni d'Ors i el darwinisme». *Ciència*, núm. 19 (setembre 1982), p. 59-62, entre altres referències seves a Darwin, com les glosses en què exclama «quin poeta, quin arbitrari Darwin!» (*Glosari 1906-1907*. Barcelona: Quaderns Crema, 1996, p. 481), comenta el seu abandonament de l'interès per la literatura (*Glosari 1912-1913-1914*. Barcelona: Quaderns Crema, 2005, p. 268-269) o es planteja ja «la crisi del darwinisme» per les «descobertes» de Vries sobre les «mutacions brusques» (*Glosari 1910-1911*. Barcelona: Quaderns Crema, 2003, p. 397-398). Per posar tan sols algun altre exemple, Joan Maragall afirma que s'inclina «al transformismo de Darwin, pero sólo a ratos» (Glòria CASALS. «Les notes autobiogràfiques de Joan Maragall: "com un esbós del seu propi mite"». A: M. C. ZIMMERMANN; A. CHARLON. *Actes del dotzè col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 105). Ignasi Moreta ha dedicat al «darwinisme social» un capítol del seu estudi *No et facis posar cendra: Pensament i religió en Joan Maragall*. Barcelona: Fragmenta Editorial, 2010, p. 131-144. Es troben diverses referències al darwinisme també en Rusiñol (per exemple, *Obres completes*. Barcelona: Selecta, 1973, vol. I, p. 159 i 701; 1976, vol. II, p. 251). Veg. també Jordi CASTELLANOS. *Raimon Casellas i el Modernisme*. Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 135, i el seu pròleg a Raimon CASELLAS. *Les multituds*. Barcelona: Antoni Bosch, 1978, p. IX-XLI. Xavier Duran, en «Darwin i altres darwinistes». *Medi Ambient*, núm. 43, desembre 2008, p. 10, ha remarcat ja la presència d'un personatge caracteritzat com a «darwinista acèrrimo» en la novel·la de tombant de segle, però d'ambientació vuitcentista, *L'Hostal de la Bolla*, de Miquel dels S. Oliver. L'antidarwinisme de Jaume Bofill i Mates a la jesuítica Congregació Mariana ha estat estudiat per J. AULET. *Josep Carner i els orígens del noucentisme*. Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 48.

122. A més d'altra bibliografia sobre la literatura d'especulació científica, veg. T. IRIBARREN I DONADEU. «An Approximation of H. G. Wells's Impact on

metge Antoni Oriol i Anguera, en què (a més de quatre monòlegs de l'autor) dialoguen Descartes, «un ciutadà del segle XIX» i Einstein, Darwin i Thomas Hunt Morgan, Haeckel i Oscar Hertwig, Malthus i Henri Hauser, John Ruskin i Henry Ford.¹²³

Conclusions

Tenint en compte la precària situació sociolingüística de la literatura catalana, l'empremta evolucionista, si bé es produeix sobretot tardanament, quan s'intensifica la polèmica darwinista, és considerable i no gaire diferent de la d'altres literatures. Tot i que sovint s'omet la qüestió i abunden autors creacionistes, l'evolucionisme es manifesta força en tots els grans gèneres i en diversos aspectes: els pseudònims, els models científics, les elucubracions filosòfiques, la moral, la psicologia, les disputes ideològiques, l'economia, les interpretacions socials, el debat antisegregacionista, la relativització de l'antropocentrisme, la recerca dels orígens, la concepció de la història i, en particular, la determinació del progrés i de la regressió o la degeneració, les especulacions anticipatives, els referents culturals, les ambientacions, l'actuació teatral, els retrats, les caricatures, les sàtires, els acudits, les paròdies...

En els estudis literaris, destaquen les reflexions de «F. de Larmark» sobre la Renaixença i la *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, del darwinista Tubino, la

---

Catalonia». A: P. PARRINDER; J. PARTINGTON. *The Reception of H. G. Wells in Europe*. Londres / Nova York: Thoemmes Continuum, 2005, p. 222-235.

123. A. ORIOL ANGUERA. *Conceptes 1939: Assaigs*. Barcelona: Atena, 1938. Darwin protagonitza també la novel·la del biòleg D. CLOSA. *Tots som parents: Les aventures del jove Darwin*. Premi de Novel·la Científica. Barcelona: La Campana, 1995. Val a destacar, a més, que Perucho, que cita Darwin en diverses obres, pensava ocupar-se'n en el *Monstruari fantàstic* (J. FONTCUBERTA. «Darwin, la vinchuca y el capucho». *La Vanguardia: Culturas*, núm. 387, 18-XI-2009, p. 6). El darwinisme de Baltasar Porcel ha estat ressaltat per la publicació d'un fragment de *Cada castell i totes les ombres* (Barcelona: Edicions 62, 2008) en *Mètode*, núm. 60 (hivern 2008-2009), p. 79, i per la comparació d'ell amb Darwin per Joan Guasp en *El Mirall*, núm. 201 (setembre 2009), p. 20-23. Molts altres escriptors s'han ocupat de l'evolucionisme, a vegades estimulats per la reactualització del tema (per exemple, amb motiu de l'aniversari de 2009).

comparació per Yxart de Darwin amb Ibsen i de la capacitat d'interpretació de Novelli amb les fotografies de Duchenne que il·lustren *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, la constatació per Opisso i Vinyas que Darwin formula científicament concepcions antigues i les crítiques per Gener de l'aplicació del darwinisme pel naturalisme zolià.

En l'assaig i el periodisme, a més d'altres textos d'aquests autors i de diatribes, es troben diversos escrits evolucionistes d'Antoni Bergnes de las Casas, de Tomàs Lletget, de Joaquim M. Bartrina, de Pere Estasén, de Joan Giné i Partagàs, de Salvador Sanpere i Miquel, de Baltasar Champsaur, de Pau Pellicer... i, tendint més a l'ús de la llengua catalana, de Valentí Almirall i de Pere Aldavert.

En la narrativa, s'oposen radicalment al transformisme autors com Gaietà Vidal i de Valenciano, Francesc de P. Capella i Marià Vayreda. En canvi, el darwinisme imbueix les teories econòmiques i socials de Narcís Oller i no podia faltar en una novel·la com *Misterios del hospital*, d'«Emilio Solà» (Lluís Suñé). Fins i tot, Bosch de la Trinxeria, tot i la distància ideològica, no s'està de ressaltar explícitament el referent darwinista de la lluita per la vida.

Pin i Soler mentre que al·ludeix al darwinisme amb un punt d'ironia en *Níobe*, en la peça *Sogra i nora* se serveix de Darwin a fi d'il·lustrar la formació cosmopolita del metge. En el gènere teatral, el darwinisme també pren, però, forma caricaturesca, com il·lustren, amb diferents matisos, Francesc Ubach i Vinyeta, en contra de la discriminació dels xuetes, Antoni Ferrer i Codina, parodiant *The Descent of Man*, i Joaquim Albanell, ridiculitzant el progressisme.

En la poesia, tampoc manquen diatribes antidarwinistes o poemes creacionistes, entre els quals destaquen els de Verdaguer, però la presència de Darwin es deixa sentir, des de l'èpica a la lírica, en Joaquim M. Bartrina, Aristides Mestres, Josep de Lasarte, Frederic Rahola, Emili Guanyavents, Cels Gomis, Melcior de Palau, Damas Calvet, Ramon D. Perés, Cosme Vidal...

Queden per esmentar escriptors afins al darwinisme, com, per exemple, Rossend Arús, posseïdor de diversos llibres de Darwin i es va relacionar amb destacats darwinistes (com Valentí Almirall, Joaquim M. Bartrina i Odón de Buen) i soci de l'Ateneu Lliure de Catalunya (com proven documents seus guardats a la Biblioteca

Pública Arús, la qual va llegar).¹²⁴ Decorada després de la seva mort sota la direcció de Josep Lluís Pellicer, amb possibles suggeriments dels mencionats Almirall, Guanyavents, Gomis..., hi destaca un retrat de Darwin entre les efigies de la sala de lectura.¹²⁵

L'evolucionisme va contribuir a la crisi del romanticisme, en posar en dubte concepcions idealistes —que tanmateix restaran força arrelades— i a l'auge, limitat, del realisme i del naturalisme, si bé no tots els que s'aproximen a aquests corrents són evolucionistes o viceversa. No tan sols és assumit, a vegades qüestionant-ne alguns punts, per escriptors d'ideologia avançada (com els que es van aglutinar entorn de l'Ateneu Lliure), sinó també per moderats, tot i que no falten diversos graus d'antievolucionisme i el distanciament irònic, amb el benentès que les actituds poden canviar o tenir molts matisos. Sovint els autors expressen la seva posició per altres vies més directes (traduccions, dissertacions, articles, llibres...), però la presència en la literatura és simptomàtica de l'ampli abast i alguns aspectes s'hi plasmen a vegades suggestivament. Com en altres camps, caldria completar aquestes notes prosseguint la recerca de fonts i estudiant monogràficament alguns temes.

124. Jordi Galofré va remarcar ja que Arús posseïa llibres de Darwin (*Rosend Arús i Arderiu (1845-1891)*. Barcelona: Ajuntament, 1989, p. 84). Es detallen els d'aquest autor de la BPA en C. DURAN. «Aproximació bibliogràfica als corrents de pensament del darrer terç del segle XIX». A: R. CABRÉ; J. M. DOMINGO [ed.]. *Estudis sobre el positivisme a Catalunya*. Vic: Eumo; Barcelona: Universitat de Barcelona, 2007, p. 473-474, juntament amb els d'alguns darwinistes, i en GOMIS; JOSA. *Bibliografía crítica ilustrada de las obras de Darwin en España*, en què es precisa quins eren d'Arús. El bibliotecari David Domènech ha tingut l'amabilitat d'indicar-me que, en un manuscrit d'aquest autor amb una llista de parents, amics i coneguts, figura Odón de Buen, que el va evocar en *Mis memorias (Zuera, 1863-Toulouse, 1939)*. Ed. de Carmen de Buen López de Heredia. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2003, p. 91. De Buen va ser consogre de l'escriptor César August Jordana (veg. M. CAMPILLO. «Noticia de Rafaela de Buen». A: *El exilio republicano de 1939 y la segunda generación*. Sevilla: Editorial Renacimiento / GEXEL, 2011, p. 533-540).

125. Entre altres estudis, veg. D. DOMÈNECH. «De com el pobre Sísif va acabar aplanant la muntanya: Una aproximació a la Biblioteca Arús». *Item*, núm. 40 (2005), p. 59-86, i ídem. «*Alma libertas*. Aproximació històrica a la Biblioteca Arús a través dels seus aspectes més rellevants (1895-1922)». A: M. COMAS GÜELL; V. OLIVA PASCUET [ed.]. *Llum entre ombres. 6 biblioteques singulars a la Catalunya contemporània [...]*. Vilanova i la Geltrú: Organisme Autònom del Patrimoni Víctor Balaguer, 2011, p. 117-143.